

III.

Njemačka i Italija
dijele Sloveniju

NJEMAČKA OKUPACIJA SJEVERNE SLOVENIJE

Nakon osvajanja Jugoslavije, sile Osovine podijelile su Sloveniju na tri dijela. Nijemci su zauzeli najveći, sjeverni dio, sa 798.700 stanovnika, Italija je pripojila južni dio sa 336.279 stanovnika, dok je Mađarska dobila sjeveroistočni dio, Prekomurje, sa 102.867 stanovnika.¹ U ovom poglavlju pratit ćemo razvoj događaja na područjima pod njemačkom i talijanskom okupacijom za vrijeme rata. Događaji u području koje je anektirala Mađarska nemaju osobitu važnost, pa o njima i neće biti riječi. Ostalim anektiranim jugoslavenskim područjima bavit ćemo se u sljedećem poglavlju.

Nijemci su svoj dio Slovenije podijelili na još dva dijela. Većim, istočnim dijelom, Donjom Štajerskom, upravljao je Sigfried Uiberreither, Gauleiter (okružni vođa) Štajerske. Manjim, zapadnim dijelom, koji je obuhvatio dijelove Gornje Kranjske (Gorenjska) i Koruške, prvo je upravljao Franz Kutschera, a potom, od 16. prosinca 1941, Friedrich Rainer, Gauleiter Koruške. Na Karti 2. prikazana je podjela Slovenije između sila Osovine.

Nijemci su u početku svoje dijelove namjeravali pripojiti Velikome Reichu, tvrdeći da u okupiranoj Donjoj Štajerskoj živi oko 25.000 folksdojčera, te još oko 1500 u okupiranim dijelovima Kranjske i Koruške. No u tim je područjima zapravo bilo približno 10.000 pripadnika njemačke narodnosti. Prema jugoslavenskome popisu stanovništva iz 1931, broj folksdojčera u dijelovima Slovenije koji su se deset godina kasnije našli pod njemačkom okupacijom i pripajanjem postali dijelom Italije, iznosio je 25.054. Prema statističkim podacima njemačkog Kulturbunda, koji su u Sloveniji prikupljeni za interne potrebe, u siječnju 1941. u čitavoj je Sloveniji živjelo 28.075 folksdojčera. Od tog broja, njih 15.157 živjelo je u Donjoj Štajerskoj, oko 12.000 u Kočevju (u dijelu koji su pripojili Talijani), dok su se preostali nalazili u drugim dijelovima Slovenije.²

Karta 2. Podjela Slovenije 1941.

Zagovornici pripojenja smatrali su da su mnogi Slovenci u okupiranim područjima „ljudi vrlo bliski Nijemcima”. Hitler je svojim dužnosnicima naredio da učine sve „da ta područja ponovno postanu njemačkim”, a oni su se odmah dali na posao. Već 12. travnja 1941. Reinhard Heydrich, zapovjednik Sigurnosne policije Reicha i Sigurnosne službe (SD-a), kao i dužnosnik koji je nadgledao provođenje njemačke populacijske politike u Donjoj Štajerskoj, osnovao je – pri uredu zapovjednika Sigurnosne službe za Donju Štajersku – posebni Stožer za preseljenje stanovništva. Heinrich Himmler, *Reichsführer* SS-a i šef njemačke policije, u svojstvu komesara Reicha za jačanje njemstva u inozemstvu, izdao je 18. travnja direktivu u šest točaka o uklanjanju „stranih elemenata” iz Donje Štajerske, te niz naloga o konkretnim pitanjima njemačke politike u tom području. Još jednu direktivu, o protjerivanju Slovenaca iz Gorenjske i okupiranog dijela Koruške, gdje su prilike bile drukčije u odnosu na situaciju u Donjoj Štajerskoj izdao je 3. svibnja, a 14. svibnja osnovao Stožer za preseljenje stanovništva iz tih područja.

Da bi ostvarili demografske ciljeve u okupiranim dijelovima Slovenije, Nijemci su trebali promijeniti i etnički sastav i nacionalnu svijest stanovništva. Do tih ciljeva kanili su doći na tri načina: masovnim protjerivanjem nepoželjnih Slovenaca, osobito inteligencije, prebacivanjem folksdojčera iz talijanskog dijela Slovenije, sjeveroistočne Italije, europskog istoka i jugoistoka, te germanizacijom preostalog slovenskog stanovništva.³

Kao i u ostalim dijelovima okupirane i anektirane Jugoslavije, Nijemci su se u okupiranoj Sloveniji za ostvarenje ciljeva služili uslugama lokalnih folksdojčera. I dok su folksdojčeri u Podunavlju trebali poslužiti kao jezgra budućeg njemačkog političkog entiteta koji će u taj dio Europe uvesti njemačku vlast, slovenski folksdojčeri trebali su poslužiti kao most prema Jadranu.⁴

Prvi njemački dokument u kojem se navodi broj Slovenaca koje je potrebno prognati iz tek zauzetih područja izdao je 21. travnja 1941. Reinhard Heydrich. On je smatrao da je od svega najvažnije evakuirati oko 260.000 Slovenaca – do te brojke njemačke su vlasti došle preliminarim razgovorima i raspravama – u okupiranu Srbiju. Dužnosnike povezane s tim pitanjem pozvao je Heydrich na konferenciju u Maribor, 6. svibnja, kako bi raspravili provedbu Hitlerove zapovijedi o promjeni sastava stanovništva. U vezi s istom temom, Vrhovno zapovjedništvo njemačke vojske uputilo je 30. travnja poruku vojnome zapovjedniku Srbije u kojoj je stajalo da će do planiranog prebacivanja Slovenaca u Srbiju doći tek uz njegov pristanak.⁵ Na konferenciji, koja je 6. svibnja održana u Mariboru, predstavnik vojnog zapovjednika izrazio je snažnu rezerviranost, ali je ipak pristao, govoreći da će Srbija prihvatiti koliko je moguće više Slovenaca, samo da se prikloni Führerovim željama. No pritom je predložio i da se od Bugarske i Italije zatraži da prihvate dio izgnanika, Bugarska 40.000 – 50.000 u dijelu jugoslavenske Makedonije koju je Bugarska pripojila, a Italija

približno 60.000 – 70.000. Na konferenciji je otkriveno i da se Hitler protivio naseljavanju slovenskih prognanika u novoosnovanu NDH. Njemačko Ministarstvo vanjskih poslova nakon toga se kod svojih poslanika u Sofiji i Rimu raspitalo o mogućnostima naseljavanja Slovenaca u tim dvjema savezničkim državama. Poslanik u Sofiji izvijestio je 16. svibnja kako nije uputno o tome se raspravljati kod bugarske vlade zbog poteškoća koje bi takav čin izazvao u tek stečenim područjima. Negativan odgovor uputili su i njemački diplomati iz Rima. Zbog toga se, na koncu, odustalo od zamisli preseljenja velikog broja Slovenaca u Bugarsku i Italiju.⁶

U međuvremenu je poslanik Siegfried Kasche izvijestio vladu NDH o njemačkim planovima za protjerivanje Slovenaca iz Donje Štajerske, Gorenjske i dijelova Koruške u Srbiju, 13. svibnja 1941. izvijestio je Berlin da vlada NDH razmatra prihvaćanje svih protjeranih Slovenaca ako joj se dopusti da iz Hrvatske u Srbiju protjera jednak broj Srba. Uvidjevši da nema izgleda da barem dio Slovenaca prebace u dio jugoslavenske Makedonije koji je pripojila Bugarska, niti u Italiju, te da je vojni zapovjednik Srbije također rezerviran u vezi s njihovim prihvaćanjem, Nijemci su prihvatili ponudu vlade NDH. Tako su 21. svibnja njemačke vlasti objavile da se Hitler više ne protivi preseljenju Slovenaca u NDH, te su prihvatile prijedlog prema kojem će NDH, u zamjenu za Slovence izgnane u Hrvatsku, prognati jednak broj Srba u Srbiju. Vlada NDH je u načelu pristala na prihvaćanje slovenskih izgnanika 28. svibnja.⁷

Na konferenciji koja je 4. lipnja 1941. održana u Zagrebu, a sazvana je na Kascheovu inicijativu, sve zainteresirane strane jednoglasno su se složile da će približno 5000 intelektualaca i politički obilježenih Slovenaca iz Donje Štajerske i njih oko 4000 iz Gorenjske, te okupiranog dijela Koruške, prebaciti u okupiranu Srbiju, dok će 25.000 Slovenaca, koji su se u dijelove Slovenije pod njemačkom okupacijom doselili nakon 1914, te 145.000 slovenskih seljaka iz graničnih područja prebaciti u NDH. Progon će se odvijati u tri faze: prvo intelektualci, potom oni Slovenci koji su se u ta područja doselili nakon 1914. i na koncu stanovnici područja uz nove granice. Odgovarajući broj Srba iz NDH preselit će se u Srbiju. Izričito je određeno da će među izgnanim slovenskim intelektualcima biti i katolički svećenici, te da Hrvatska ima pravo u Srbiju deportirati jednak broj pravoslavnih svećenika i članova njihovih obitelji. Sudionici konferencije dogovorili su se i da će oko 30.000 Srba koji žive u NDH, ali nemaju boravišna prava, također biti prebačeno u Srbiju.⁸

Protjerivanje Slovenaca iz Donje Štajerske u okupiranu Srbiju počelo je 7. lipnja, a u NDH 11. srpnja 1941. godine. Provedba je bila vrlo okrutna. Ljudi nisu imali vremena pripremiti se za odlazak, a ponijeti su smjeli tek 30 kilograma osobnih stvari i manje od deset dolara u gotovini.⁹ Slovenci su na protjerivanje reagirali izrazito negativno, a te reakcije dodatno su pojačale još dvije činjenice. Prvo, uz iznimku inteligencije i osoba koje su

se na okupirana područja doselile nakon 1914, Nijemci nisu jasno odredili populacijske skupine koje treba prognati. Zbog toga su se svi Slovenci u područjima pod njemačkom okupacijom osjećali ugroženo, te su se okrenuli protiv Njemačke. Drugo, prognanicima je oduzeta imovina bez naknade, a ostavljeni su na milost i nemilost vlasti i stanovništva u područjima u koja su ih prebacili.

Himmlerova direktiva od 3. svibnja, o progonu Slovenaca iz Gorenjske i dijelova Koruške, u biti je bila identična njegovoj direktivi od 18. travnja o progonima iz Donje Štajerske. No već tijekom tog mjeseca, koruška regionalna vlada i dužnosnici Nacističke stranke izrazili su protivljenje pojedinim dijelovima plana. Glavni razlog zabrinutosti bile su negativne posljedice progona po izvore radne snage za ratnu proizvodnju. Vrlo brzo pripremljena su istraživanja čiji su rezultati pokazali da je etnički sastav Slovenaca u pograničnome pojasu Gorenjske, stanovništva koje je odreda prognano, u velikoj mjeri bio prihvatljiv njemačkim stajalištima, neizravno pokazujući da te ljude nije trebalo protjerati. Nijemci su osim toga uvidjeli i da bi germanizacija slovenskog stanovništva u okupiranim područjima zahtijevala sustavan rad na slovenskoj mladeži tijekom nekoliko naraštaja. To je dovelo do nove direktive u vezi s protjerivanjima iz Gorenjske, izdane 7. srpnja 1941, kojom je smanjen broj planiranih prognanika u prvoj i trećoj fazi, te zaustavljeno protjerivanje stanovništva u drugoj fazi u Srbiju i NDH. No ta je odluka omogućila nastavak protjerivanja Slovenaca u Njemačku. Potkraj srpnja, prvi se put pojavljuju prijedlozi za odgodu protjerivanja Slovenaca do konca rata i očekivane njemačke pobjede.¹⁰ Nijemci su zapravo ubrzo od deportacija počeli izuzimati Slovence zaposlene u proizvodnim i uslužnim djelatnostima važnim za nastavak ratovanja. Osim toga, mnoge tjelesno spremne Slovence deportirane u Srbiju i Hrvatsku priveli su njemački radni agenti, te ih uputili u Njemačku kao prisilnu radnu snagu.

Osim što su i u područjima iz kojih su ljudi istjerani i u područjima u koja su naseljeni ili u koja su pobjegli izazvali nepovoljne političke i gospodarske posljedice, progoni su pridonijeli i širenju oružanog otpora. Oružani otpor srpskih nacionalista (četnika) i pripadnika KPJ (partizana) pojavio se u svim dijelovima Jugoslavije (osim u Makedoniji) u srpnju 1941. i ubrzo počeo jačati. Slovenci naseljeni u Srbiji i NDH, te Srbi preseljeni iz NDH u Srbiju, stigli su tim područjima protunjemačko raspoloženje. Deportirani pojedinci pristupali su naoružanim skupinama. Oružani otpor u Jugoslaviji ugrozio je ključne njemačke komunikacijske linije na jugoistoku Europe, kao i dotok hrane i strateških metala njemačkome gospodarstvu, s jugoslavenskog teritorija. Nijemci su ubrzo uočili vezu između progona Slovenaca iz Slovenije i Srba iz NDH s jedne, te jačanja oružanog otpora, s druge strane, pa je 18. kolovoza Himmler naredio privremeni prekid progona. Progone iz Donje Štajerske

samo na južni dio teritorija ograničio je 25. kolovoza, dok je protjerivanja iz Gorenjske posve prekinuo do razdoblja nakon završetka rata.¹¹

Na konferenciji koja se 22. rujna održala u Zagrebu, s ciljem sagledavanja novonastale situacije, sudjelovali su predstavnici Reicha iz Berlina, predstavnici njemačkih okupacijskih vlasti iz oba dijela sjeverne Slovenije, vojni zapovjednik okupirane Srbije, te dužnosnici vlasti NDH. Prema Kascheovim podacima, do tog su dana 9343 Slovenca bila prognana u NDH, kamo su otputovali organiziranim željezničkim prijevozom, dok se još oko 17.000 Slovenaca onamo preselilo svojevolarno, tako da je ukupan broj premještenih dosegao 26.343 osobe. Osim toga, 6720 Srba upućeno je željeznicom u Srbiju. Istodobno su vlasti NDH u službeno priznatim željezničkim transportima uputile 9900 Srba u Srbiju, dok su još 90.000 Srba ilegalnim sredstvima protjerali preko granice u Srbiju.¹² I Srbi koji su službeno preseljeni u Srbiju i oni koji su pobjegli ostali su bez imovine i bez naknade za izgublenu imovinu. Zbog kaosa i oružanog otpora, vlasti u Srbiji i NDH nisu bile u stanju na zadovoljavajući način prihvatiti preseljene osobe i izbjeglice. Na toj konferenciji potvrđena je zapovijed o prekidu progona Slovenaca u Srbiju i NDH, te je službeno prekinuto protjerivanje Srba iz NDH u Srbiju. Protjerivanje Slovenaca iz Donje Štajerske u NDH, koje je privremeno dopušteno 11. rujna i koje je obuhvatilo 3730 osoba, prekinuto je 27. rujna. Himmler je napokon odlučio da više neće biti preseljenja Slovenaca u NDH 13. listopada.¹³

No time nije okončano protjerivanje Slovenaca u druga područja u kojima nisu mogli pripomoći oružanome otporu ili na neki drugi način djelovati protiv Njemačke. Tako je oko 36.000 Slovenaca iz dvaju kotara u Donjoj Štajerskoj koja su graničila s Ljubljanskom pokrajinom, koju je pripojila Italija, prognano u razne dijelove Starog Reicha u razdoblju od 22. listopada 1941. do 30. srpnja 1942. godine. Zbog „razloga državne politike” Nijemci su uz tu granicu željeli imati njemačko stanovništvo. Te deportirane osobe smjele su ponijeti gotovinu i vrijedne predmete, te svu pokretnu imovinu koju su omogućavali transportni uvjeti, a njemačke vlasti isplatile su im i naknadu za nekretnine. Nakon toga iz slovenskih područja odvijale su se još jedino deportacije rođaka partizana i smaknutih talaca. Te osobe završile su u nekom od dvadesetak malih logora na području Reicha. Nijemci su s takvim deportacijama iz Donje Štajerske prekinuli u proljeće 1943. godine, ali su ih nastavili provoditi u Gorenjskoj i okupiranom dijelu Koruške sve do kolovoza 1944. godine. Iz svakog od tih područja Nijemci su u sklopu spomenutog programa deportirali oko 4000 osoba.¹⁴

Umjesto da, u tri faze, protjeraju približno trećinu slovenske populacije, Nijemci su zapravo protjerali oko 80.300 osoba (uključujući i one koji su ta područja napustili svojevolarno), odnosno oko jedne trećine planirane brojke. Radilo se o približno 10% ukupnog broja stanovnika tih područja. I premda

se izvori ponešto razlikuju kad je riječ o broju prognanika u različitim skupinama, najveći autoritet u vezi s tom problematikom, profesor Tone Ferenc, procjenjuje da je među izgnanicima bilo oko 7300 deportiranih u Srbiju, 10.000 deportiranih u NDH, 17.000 koji su svojevremeno pobjegli u NDH, 37.000 deportiranih u Njemačku, 8000 rođaka partizana i smaknutih talaca deportiranih u Njemačku, te još oko 1000 drugih osoba deportiranih preko granice.¹⁵

Njemački planovi za promjenu etničkog sastava okupiranih dijelova Slovenije brzim i masovnim protjerivanjem Slovenaca, te dovodenje, na njihovo mjesto, folksdojčera iz drugih područja polučili su tek ograničen uspjeh. No među deportiranim Slovencima bilo je i onih koji su bili predvodnici slovenskog društva, tj. katolički svećenici, učitelji i drugi pripadnici inteligencije, kao i istaknuti pojedinci iz gospodarske sfere. Seljaci, radnici i pripadnici niže srednje klase tako su ostali bez vođa, pa su stoga postali i povodljiviji u odnosu na njemačku politiku denacionalizacije i gospodarskog podjarmljivanja. Ipak, dio njemačkih dužnosnika čitav je pothvat smatrao političkim neuspjehom. U izvještaju od 20. studenoga 1941. Kasche je napisao: „Izgonom Slovenaca željeli smo najjužniju granicu Reicha osloboditi svih neprijateljskih snaga i uništiti snagu [*Volkskraft*] Slovenaca kao naroda. A zapravo smo postigli suprotan učinak.” Prema njegovim procjenama, 70 do 80 posto Slovenaca u tim područjima – koji su dotada bili naklonjeni Njemačkoj – prometnulo se u ogorčene neprijatelje, a mnogi među njima, po njemu, postali su izvorom novih snaga koje su popunjavale gerilske jedinice.¹⁶

U gospodarskom smislu, glavna negativna posljedica progona bilo je smanjenje poljodjelske i stočarske proizvodnje te proizvodnje u industrijskom i rudarskom sektoru. Općenito uzevši, novi doseljenici pokazali su se manje djelotvornim proizvođačima od protjeranih Slovenaca. U NDH su okrutno protjerivanje i bijeg Srba iz države, opća nesigurnost i kaos, te oružani otpor također u velikoj mjeri umanjili poljodjelsku proizvodnju i opći učinak gospodarstva.¹⁷

Još jedna od posljedica protuslovenske politike u područjima pod njemačkom okupacijom bio je bijeg mnogih Slovenaca u Ljubljansku pokrajinu (Emonu) koja je bila pripojena Italiji. Dio Slovenaca prognanih u Srbiju pod njemačkom okupacijom, te mnogi od onih koji su prognani ili su pobjegli u NDH kasnije su se preselili u Ljubljansku pokrajinu. Nijemci su procijenili da je samo u gradu Ljubljani bilo oko 17.000 bjegunaca i izgnanika iz područja pod njemačkom okupacijom. Posve prirodno, uglavnom su širili protunjemačko raspoloženje u gradu, a mnogi su aktivno djelovali i protiv njemačkog okupacijskog režima na sjeveru Slovenije.¹⁸ Osim toga, ljudstvom su popunjavali partizanske snage koje su se borile u Ljubljanskoj pokrajini, kao i partizanske jedinice upućene u dijelove Slovenije pod njemačkom okupacijom, kako bi ondje širile otpor.

Iako su prestali masovno protjerivati Slovence iz okupiranih područja, Nijemci su čvrsto odlučili do maksimalnih razmjera provesti germanizaciju u tim krajevima. Planove u tom smislu izradili su i prije same okupacije, a nakon okupacije proširili su ih i prilagodili novonastalim uvjetima. Jedna od najjednostavnijih mjera bila je germanizacija svih zemljopisnih naziva, te promjena naziva ulica, ureda, poslovnih subjekata, banaka i tako dalje, u skladu s njemačkim običajima. Slovincima je određeno i da promijene imena: slovenski oblici krsnog imena bili su zabranjeni, a za sva prezimena bilo je nužno služiti se njemačkim načinom pisanja. Njemački oblici imena uvedeni su u sve javne dokumente i službene spise.

Radi jačanja germanizacije, Nijemci su utemeljili dvije posebne organizacije, koruški *Volksbund* i štajerski *Heimatbund*. Većinu Slovenaca naveli su ili prisilili na članstvo u tim organizacijama. Molbe za članstvo dijelile su se prema političkim i etničkim kriterijima. U političkome smislu podnositelji su svrstani u pet skupina, od „prijateljski naklonjenih Nijemcima” do „izrazito protunjemački nastrojenih”, a u rasno-etničkome smislu u četiri skupine, od „vrlo dobrih” do „neprikladnih” za uvrštenje u njemačku „narodnu zajednicu” (*Volksgemeinschaft*). Nijemci su velik broj podnositelja prijave za članstvo u dvjema organizacijama tumačili kao neslužbeni plebiscit koji ukazuje na prihvatanje njihove vladavine. I premda je znatan broj Slovenaca uistinu podlegao njemačkoj propagandi, te se s dobrim namjerama i vjerom učlanio u te organizacije, većina im je pristupila kako bi izbjegla progon i zapljenu imovine bez naknade. No Nijemci su otišli i još nekoliko koraka dalje u iskorištavanju *Volksbunda* i *Heimatbunda*. U Donjoj Štajerskoj upisali su u *Wehrmannschaft* 84.700 muškaraca u dobi od 18 do 45 godina iz *Heimatbunda*, a u Gorenjskoj 28.052 muškarca iz *Volksbunda*, a u oba područja još oko 33.000 pripadnika mladeži obaju spolova u *Deutsche Jugend*. Iako su obje organizacije ponajprije trebale služiti kao instrumenti germanizacije, prvospomenuta je služila i kao pomoćna vojna sila za obranu i borbu protiv partizana.¹⁹

Primjenjujući jednu od najuobičajenijih tehnika kojima se države služe pri denacionalizaciji u političke svrhe, Nijemci su zatvorili sve slovenske škole, te ih ponovno otvorili tako da je nastava u njima bila dopuštena isključivo na njemačkom. Nijemci su otpustili gotovo sve slovenske učitelje, većinu njih protjerali u Srbiju ili NDH, te ih zamijenili stotinama učitelja dovedenih iz Austrije i Njemačke. Očito, cilj je bio onemogućavanje razvoja slovenske nacionalne svijesti kod slovenske djece i mladeži, te usađivanje njemačke nacionalne svijesti. Nijemci su zatvorili sve slovenske knjižnice, a nakon što su u odabrani broj njemačkih i austrijskih knjižnica premjestili pojedine primjerke slovenskih knjiga, časopisa i novina, sve su ostalo spalili. Osobitu pozornost poklonili su pronalaženju i uklanjanju slovenskih kulturnih spomenika i povijesne građe iz okupiranih područja, kako bi uništili dokaze koji pokazuju da je riječ

o slovenskim područjima. Zabranili su djelovanje raznih slovenskih kulturnih i društvenih udruga, a njihovu imovinu predali *Volksbundu* i *Heimatbundu*.²⁰ Svjesni važne političke i kulturne uloge Katoličke crkve u Sloveniji, Nijemci su u ljeto 1941. godine 448 katoličkih svećenika – veći dio svećenstva na okupiranim područjima – izgnali u NDH. Ostanak su dopustili tek bolesnim i ostarjelim svećenicima, pa je tako većina župa ostala bez svećenstva. Tek rijetki svećenici, koje su Nijemci doveli iz drugih područja, mogli su se koliko-toliko služiti slovenskim jezikom. Nijemci su zatvorili i katoličke škole, a Crkvi su oduzeli velik dio imovine, prebacivši je u vlasništvo *Volksbunda* i *Heimatbunda*.²¹

Nijemci su uveli njemačko vojno zakonodavstvo – u ožujku (u Donjoj Štajerskoj) i srpnju 1942. (u Gorenjskoj i okupiranom dijelu Koruške) – te mladiće počeli novačiti u vojnu službu. Prema izvještaju poratne jugoslavenske komisije koja je istraživala zločine okupacijskih i kolaboracionističkih snaga u Sloveniji, Nijemci su u Donjoj Štajerskoj unovačili 28.092 mladića, a u Gorenjskoj i okupiranoj Koruškoj njih 7216. Te brojke ne obuhvaćaju one koji su kasnije dezertirali i prešli u partizane. Mnogi od tih mladića poginuli su na ruskoj fronti.²² Drugi mladići i djevojke mobilizirani su u njemačku radnu službu. Osim što su Njemačkoj davale nove vojnike i radnu snagu, te su mobilizacije za cilj imale i pripomoći germanizaciji tih mladih ljudi, te onemogućiti njihovo pristupanje slovenskim partizanima.

Na koncu, Nijemci su sustavno stjecali vlasništvo nad gospodarskim dobrima u okupiranoj Sloveniji. Osim eksproprijacije bez naknade zemlje i drugih posjeda prognanog stanovništva, talaca i smaknutih partizana, Nijemci su eksproprijacijom stjecali, ili su njemačke banke, industrijski kombinati i slične gospodarske interesne organizacije preuzimale, rudnike, industrijske tvrtke, banke, osiguravajuća društva, zadruge, novine i slične poslovne organizacije koje su dotada pripadale jugoslavenskoj državi, lokalnim vlastima, slovenskim građanima ili privatnim interesima iz drugih dijelova Jugoslavije ili zemalja zaraćenih s Njemačkom. Dio promjena u pravima na imovinu iziskivao je poravnanje računa s talijanskim vlastima, jer su domicilni ili bivši vlasnici živjeli u dijelu Slovenije koji je pripojila Italija.

Međutim, negativan učinak masovnog protjerivanja Slovenaca, neuspjeh mjera kojima je trebalo germanizirati preostalo slovensko stanovništvo, te oružani otpor koji je u Sloveniji počeo u ljeto 1941. i koji je manje-više ustrajno jačao, prisilili su Nijemce da odustanu od planova o pripajanju okupiranih dijelova Slovenije Velikome Reichu. Tako se upravni sustav koji su uspostavili u travnju 1941. održao do završetka rata.

Kao i u većini ostalih dijelova Jugoslavije, otpor pod komunističkim vodstvom započeo je u Sloveniji u srpnju 1941. godine. Borbu je predvodila Osvobodilna fronta, iza koje je stajala KP Slovenije. Fronta je nastala u travnju 1941, kao Antiimperijalistička fronta, i bavila se tek propagandom. No nakon

njemačkog napada na SSSR, promijenila je naziv i intenzivirala djelovanje. Tijekom čitavog rata, Osvobodilna fronta smatrala je Sloveniju jedinstvenom političkom jedinicom, iako su se, dok je Italija držala Ljubljansku pokrajinu i u određenoj mjeri čak i nakon što ju je u rujnu 1943. zauzela Njemačka, uvjeti otpora ondje bitno razlikovali od uvjeta koji su vladali u dijelovima koji su od početka bili pod njemačkom okupacijom.

Iako su oružani napadi pokreta otpora pod komunističkim vodstvom započeli u zapadnim dijelovima Slovenije pod njemačkom okupacijom, otpor se ondje, a osobito u Donjoj Štajerskoj, razvijao sporije i u daleko ograničenijim razmjerima nego u dijelu koji je pripojila Italija. Razloga za to bilo je nekoliko. Masovni progoni inteligencije i, prema njemačkome mišljenju, politički nepouzdanih osoba iz Donje Štajerske tijekom prvih mjeseci okupacije, uklonili su politički najaktivnije elemente stanovništva. Masovno pristupanje Slovenaca *Heimatbudnu* i njegovim podorganizacijama, *Wehrmannschaftu* i *Deutsche Jugendu*, omogućilo je Nijemcima ne samo da steknu potpuni nadzor nad članovima, nego i da *Wehrmannschaft* upotrijebi kao pomoćne jedinice. Iznad svega ostaloga, smaknućima talaca, te partizana i njihovih simpatizera već za najmanje prijestupe, eliminirani su brojni Slovenci koji su se bili odlučili za aktivan otpor. Kako je vrijeme odmicalo, masovnih je smaknuća bilo sve više. Od 30. lipnja do prosinca 1941. Nijemci su smaknuli 306 osoba, od 3. siječnja do 21. svibnja 1942. 391 osobu, a od 3. lipnja do 4. studenoga 1942. njih 976. Osim toga, članove obitelji smaknutih deportirali su u koncentracione logore u Njemačkoj i zaplijenili im imovinu.²³

Partizani iz Ljubljanske pokrajine, vjerojatno ohrabreni uspjesima koje su ondje postigli, te želeći pojačati operacije u Donjoj Štajerskoj, pokušali su u svibnju 1942. u Donju Štajersku uputiti ekspedicijsku jedinicu s oko 500 boraca. Međutim, Nijemci su doznali za plan, te su odbili sve partizanske pokušaje prelaska Save. U sljedećem pokušaju, u srpnju i mnogo dalje na zapadu, partizani su u područje pod njemačkom okupacijom uputili 2. specijalnu skupinu s oko 500 ljudi. Operacija se pokazala vrlo skupom, a u zapadnome dijelu Donje Štajerske na koncu se našao tek malen broj ljudstva. Zbog ulaska te skupine u područje pod njemačkom okupacijom došlo je i do velikog povećanja u broju smaknuća partizanskih simpatizera i talaca. Ipak, čitava je operacija bila važna za održavanje partizanske borbe u dijelovima Slovenije pod njemačkom okupacijom. Posljednja partizanska ekspedicija upućena iz Ljubljanske pokrajine u Donju Štajersku krenula je u akciju u siječnju 1944. godine. Četrnaesta partizanska divizija s oko 1100 časnika i vojnika, nakon što je zaobišla velik dio teritorija i prošla kroz sjeverozapadnu Hrvatsku, ušla je u Donju Štajersku s istoka. I ta je divizija doživjela stravične gubitke, ali je bitno pridonijela širenju partizanskog otpora u Donjoj Štajerskoj, te se u tom području uspjela održati do okončanja rata.²⁴

TALIJANSKO PRIPAJANJE LJUBLJANSKE POKRAJINE

Nastanak Pokrajine

Talijanima je pripalo daleko manje slovenskog teritorija nego što su očekivali. Bili su vrlo nezadovoljni Hitlerovom granicom, granicom koju su Nijemci još nekoliko tjedana nakon završetka rata protiv Jugoslavije mijenjali na talijansku štetu. Osobito nezadovoljni bili su zbog činjenice da su se u području pod njemačkom okupacijom našli i željeznička pruga Ljubljana – Zagreb, rudnici ugljena u Trbovlju, te čeličana u Jesenicama.²⁵ No, Talijani su dobili grad Ljubljanu, iako su Nijemci granicu povukli u blizini sjevernih predgrađa. Nijemci su se pribojavali da bi Ljubljana, politička i kulturna prijestolnica Slovenije, nađe li se u njihovu okupacijskome području, mogla onemogućavati germanizaciju slovenskog stanovništva.²⁶

Podjela Slovenije i položaj granice između njemačkog i talijanskog dijela izazvali su mnogobrojne gospodarske i financijske poteškoće. Trebalo je riješiti imovinska prava među građanima, bankama, osiguravajućim društvima, rudarskim i industrijskim pogonima, te zadrugama; trebalo je podijeliti dugove jugoslavenske vlade, lokalnih uprava, te Jugoslavenske narodne banke. Ljubljanu je trebalo opskrbljivati električnom energijom koja se proizvodila u elektranama na području pod njemačkom okupacijom, a trebalo je regulirati i oskudni prekogranični promet robom. Njemačko-talijanska komisija riješila je dio gospodarskih i financijskih problema nastalih podjelom Jugoslavije kao cjeline, dok se druga komisija bavila takvim problemima u podijeljenoj Sloveniji.²⁷

Nijemci su procijenili da u Ljubljanskoj pokrajini u svibnju 1941. živi oko 18.000 folksdojčera, iako ih je, prema preliminarnim podacima dobivenima na temelju talijanskog popisa provedenog 31. srpnja 1941, bilo tek 13.580. Nakon protjerivanja slovenskog stanovništva iz kotara uz granicu Ljubljanske pokrajine i Donje Štajerske i nakon njemačko-talijanskog sporazuma od 14. kolovoza 1941, počelo je prebacivanje folksdojčera iz Ljubljanske pokrajine. Tom akcijom, koja je trajala od sredine studenoga 1941. do konca veljače 1942, obuhvaćeno je oko 12.000 osoba s područja Kočevja (Gottschee – stara

njemačka enklava u južnoj Sloveniji) i vjerojatno 1000 – 2000 osoba iz ostalih dijelova pokrajine, osobito s područja same Ljubljane. Većina njih smještena je u pogranična područja Donje Štajerske iz kojih je protjerano slovensko stanovništvo, no dio je upućen u Reich, a dio u nove njemačke kolonije na poljskome teritoriju, ovisno o tome kako su ih dužnosnici, koji su provodili preseljenje, klasificirali.²⁸

Talijani su odmah anektirali dodijeljeni im dio Slovenije, te ga ustrojili kao Ljubljansku pokrajinu (*Provincia di Lubiana*). Pokrajinu je zauzeo XI. korpus talijanske 2. armije pod zapovjedništvom generala Marija Robottija. Kad je Robotti u prosincu 1942. postao zapovjednikom 2. armije, na dotadašnjoj funkciji zamijenio ga je general Gastone Gambarra, koji je na toj dužnosti ostao do talijanske kapitulacije. Na čelu civilne uprave pokrajine bio je visoki predstavnik, prvo Emilio Grazioli, do lipnja 1943, a potom umirovljeni general Giuseppe Lombrassa, ranije šef talijanske Uprave za unutarnje naseljavanje. Lombrassu je ubrzo zamijenio još jedan umirovljeni general, kojeg je imenovao Badoglio, a kojeg su Nijemci protjerali kad su u rujnu, nakon talijanske kapitulacije, preuzeli pokrajinu.²⁹

Kako bi nova vlast bila što prihvatljivija slovenskoj javnosti, te vjerojatno kako bi naglasili razliku između talijanskog i njemačkog odnosa prema slovenskome narodu, Talijani su se u početku u Ljubljanskoj pokrajini ponašali razmjerno pristojno.³⁰ Ne bi li stvorili dojam da i Slovenci sudjeluju u upravljanju pokrajinom, imenovali su Consultu, savjetodavno tijelo u kojem se našlo cetnaestero predstavnika slovenskog političkog, poslovnog i kulturnog života, od kojih su neki bili sljedbenici nekadašnje Slovenske ljudske stranke (klerikalaca), koje je trebalo davati preporuke visokome predstavniku. No ovaj je rijetko tražio savjete, a nakon što su glavni predstavnici podnijeli ostavke, Consulta se jednostavno malo-pomalo ugasila. Osim toga, u lipnju 1942. Talijani su bivšeg jugoslavenskog generala, Leona Rupnika, konzervativca i zakletog neprijatelja komunista, imenovali gradonačelnikom Ljubljane. On je na tom položaju ostao do završetka talijanske vladavine Ljubljanskom pokrajinom. No Rupnik je imao tek ograničene ovlasti i pritom je djelovao pod pomnim talijanskim nadzorom. Još jedan važan otklon od uobičajene prakse na području pod njemačkom okupacijom bila je činjenica da Talijani u svome dijelu Slovenije nisu poduzimali mjere protiv Katoličke crkve. Štoviše, s vremenom se razvila vrlo tijesna suradnja između Crkve i talijanskih vojnih i civilnih vlasti.

Nastanak otpora i suradnja s okupatorom

Osim opisivanja podjele Slovenije između Njemačke i Italije, te politike sila Osovine u područjima koja su zauzele, naša je glavna zadaća u ovom poglavlju

analizirati nastanak i aktivnosti slovenskih snaga koje su kasnije surađivale s okupatorom. Zbog toga je nužno opisati i analizirati pokret otpora koji je pod komunističkim vodstvom nastao u Sloveniji, jer su upravo njegov razvoj i politika glavni razlog za nastanak i držanje kolaboracionističkih snaga. I pokret otpora i kolaboracionističke snage prvo su se, u značajnijoj mjeri, pojavili u Ljubljanskoj pokrajini.

Iako se u toj pokrajini ubrzo nakon pripojenja Italiji pojavilo više potencijalnih pokreta otpora, jedino je Osvobodilna fronta pod komunističkim vodstvom počela organizirati oružane jedinice i upuštati se u sabotaže i aktivan otpor. Frontu su činili članovi KP Slovenije, poveći broj sljedbenika Kršćansko-socijalističke stranke, članova gimnastičkog društva „Sokol”, progresivni intelektualci iz drugih skupina i organizacija, dio nekadašnjih oficira jugoslavenske vojske, pa čak i dio članova Slovenske ljudske stranke. Prema riječima profesora Ferenc, Frontu je činilo osamnaest različitih skupina, koje su se razlikovale po nastanku, ideologiji i snazi. No sve su podupirale politiku neposrednog oružanog otpora protiv okupacijskih snaga.³¹

Slovenski pokret otpora pod komunističkim vodstvom bio je dio općeg otpora koji su komunisti predvodili širom Jugoslavije, a čiji je cilj bilo osnivanje jugoslavenske države pod komunističkom vlašću. Opća komunistička strategija predviđala je pružanje otpora, uz pomoć organizacija narodnih fronta, okupacijskim vojskama, te naoružanim kolaboracionističkim jedinicama, odlučno, bezuvjetno i pod svaku cijenu. Komunisti su se nadali da će oružanom borbom steći vojni nadzor nad zemljom, pa će im se tako po završetku rata na dohvat ruke naći i politički nadzor. Budući da je Jugoslavija bila poljodjelska zemlja čiji su seljaci čvrsto vjerovali u vlasništvo seljaštva nad zemljom, komunisti se nisu mogli nadati privlačenju seljaka – bez kojih ne bi bilo moguće ostvariti pobjedu – zagovaranjem tradicionalnih komunističkih ciljeva. Stoga su se ponajprije obraćali nacionalističkim, demokratskim i federalističkim težnjama, kao i oslanjanju na SSSR, na području vanjske politike. U tom, potonjem, smislu, postojao je snažan element panslavizma, budući da je rat u Europi u očima jugoslavenskih narodnih masa velikim dijelom izgledao kao borba Slavena protiv Teutonaca. Prema jednome od ciljeva iz komunističke političke platforme, Jugoslaviji je trebalo pripojiti i ona slovenska područja koja su nakon Prvoga svjetskog rata pripala Italiji ili su ostala u Austriji. Nacionalistički je čimbenik u Sloveniji bio možda i snažniji nego igdje drugdje na području Jugoslavije jer je već i samo postojanje Slovenaca kao nacije – u slučaju pobjede sila Osovine – dolazilo u pitanje.

Komunistička partija i Osvobodilna fronta poduzeli su prve oružane napade protiv talijanskih i njemačkih okupacijskih sila i svojih domaćih protivnika pred kraj srpnja 1941. Već sljedeći mjesec, CK KP Slovenije osnovao je tajnosno-obavještajnu službu (VOS – *Varnostno-obveščevalna služba*) radi

koordiniranja borbe protiv neprijatelja. VOS je kasnije ušao u sastav Osvobodilne fronte, ali je ostao pod isključivim stranačkim nadzorom. Na njegovu je čelu bila Zdenka Kidrič, u partijskim krugovima i u Osvobodilnoj fronti poznata pod nadimkom Marjeta. Bila je supruga Borisa Kidriča, koji je uz Edvarda Kardelja i Franca Leskoška bio u vrhu vodstva komunističkog pokreta u Sloveniji. Boris Kidrič bio je i politički komesar partizanskih snaga u pokrajini gotovo dvadeset mjeseci, u različitim razdobljima rata, te tajnik, tj. glavni izvršni dužnosnik Osvobodilne fronte.³²

KP i Osvobodilna fronta utemeljile su i *Narodnu zaštitu* (NZ). I dok je VOS bio razmjerno malena, ali pomno odabrana i predana skupina, NZ je bio masovna organizacija, pomoćna i potporna snaga partizanskim oružanim jedinicama. Njezini članovi i simpatizeri, od kojih su mnogi bile žene, dolazili su iz svih mogućih zvanja – vladinih služba, iz redova učitelja, iz gospodarstva, iz prijevoza i komunikacija i tako dalje. NZ je bio osobito raširen u Ljubljani, ali je bio aktivan i u provinciji. Glavna mu je zadaća bila služiti kao izvor rezervnih snaga za naoružane jedinice Osvobodilne fronte i VOS-a, izvoditi sabotaže, djelovati protiv policijskih racija i deportacija Slovenaca u koncentracione logore, organizirati proizvodnju i dostavu zaliha borbenim jedinicama, prikupljati korisne informacije potrebne partizanima i održavati moral.³³

VOS je 4. prosinca 1941. ubojstvom Fanouša Emera, važnog lidera, pokrenuo akciju likvidacije istaknutih kolaboracionista kako bi pridobio bivše jugoslavenske oficire i pristaše Katoličke akcije za skupine koje su se protivile Osvobodilnoj fronti. Sljedeća žrtva bio je industrijalac Avgust Praprotnik, ubijen u veljači 1942. zbog prokazivanja skupine partizana (koji su kasnije smaknuti) Talijanima. Velečasni Lambert Ehrlich smaknut je 26. svibnja, jer je Talijanima predložio da Slovencima omoguće formiranje žandarmerije i sigurnosne službe za borbu protiv partizana. Nakon toga, u kolovozu 1942, ubijen je Fortunat Majdič, navodno policijski doušnik, kao i Kazimir Kukovič, policijski dužnosnik, te, 13. listopada 1942, Marko Natlačen, vođa Slovenske ljudske stranke i najugledniji antipartizanski vođa u Sloveniji.³⁴ Talijani su uzvratili strijeljanjem niza talaca za svakog ubijenog. Pritom je najviše osoba, 24, ubijeno u znak odmazde za Natlačena. Time su u biti prestale VOS-ove likvidacije u Ljubljani. No u provinciji je VOS nastavio ubijati osobe optužene za izdaju, dok su kolaboracionisti uzvraćali ubijanjem članova KP i Osvobodilne fronte ili njihovim prokazivanjem Talijanima.

Reagirajući na talijanski dekret od 21. travnja 1942. o strijeljanju talaca, Osvobodilna fronta objavila je 1. svibnja da će za svakog taoca kojeg smakne talijanska policija ili vojska, partizani smaknuti jednak broj osoba iz redova onih na kojima počiva talijanska vlast u Ljubljanskoj pokrajini, tj. talijanskih vojnika, žandara, policajaca i vladinih dužnosnika, kao i Slovenaca koji s njima surađuju. Prijetnja se jednako odnosila i na njemačke vlasti i sloven-

ske kolaboracioniste u slovenskim područjima pod njemačkom okupacijom. Svoje buržoaske protivnike je Osvobodilna fronta upozorila – 27. svibnja 1942. godine – da će partizani likvidirati sve koji organiziraju slovenske oružane jedinice izvan okvira Osvobodilne fronte.³⁵ No te su prijetnje uglavnom bile psihološke naravi, budući da su ih partizani mogli provoditi tek u ograničenim razmjerima. Jednako tako nisu mogli spriječiti Talijane i Nijemce da u znak odmazde strijeljaju taoce.

Njemačke i talijanske vojne operacije potkraj ljeta i u jesen 1941. uništile su ili razbile 15 od 31 partizanske čete koliko ih je do tog trenutka formirano u Sloveniji, dok su ostalima nanijele gubitke.³⁶ To, kao i rana i vrlo jaka zima 1941-1942, u velikoj su mjeri umanjili partizansku aktivnost i u Ljubljanskoj pokrajini i u područjima pod njemačkom okupacijom, a partizanima onemogućili da osiguraju barem dio oslobođenog teritorija. Vrhovni štab jugoslavenskih partizana naredio je početkom 1942. slovenskom partizanskome vodstvu da ojača jedinice i pojača oružane akcije i sabotaže. Uslijedile su brojne i raširene partizanske operacije u travnju, svibnju i lipnju 1942. na području Ljubljanske pokrajine. Budući da su se poklopile s planiranim talijanskim povlačenjem sa slabih položaja u veće garnizone (plan Primavera), partizani su, prema Kardelju, uspjeli uspostaviti nadzor nad približno pola teritorija Pokrajine. Približno u isto vrijeme visoki predstavnik Grazioli izvijestio je da partizani nadziru približno dvije trećine teritorija i stanovništva Pokrajine.³⁷ To je partizanima omogućilo da povećaju oružanu djelotvornost, prošire skupine koje su podupirale njihove oružane snage, te ojačaju položaj i u odnosu na Talijane i u odnosu na domaće neprijatelje. No time je ojačala i odlučnost talijanskih vojnih vlasti u nakani da se odlučno obračunaju s partizanima, koji su ih, sve većim izazovima, počeli frustrirati. Ujedno je ojačala i odlučnost slovenskih buržoaskih snaga u nakani da pronađu djelotvoran način oružane suradnje s Talijanima u borbi protiv partizana.

U Ljubljanskoj pokrajini buržoaske su političke snage bile izrazito raspršene. Tek je neznatan broj pristaša međuratnih buržoaskih stranaka pristupio Osvobodilnoj fronti. Većina je zaključila da je neprijatelj toliko snažan da je izravan otpor besmislen, odviše skup u smislu života, imovine i patnje. Umjesto toga, planirali su uspostaviti okvir za tajnu vojnu organizaciju koja bi se javno pojavila tek kad se na jugoslavenskome tlu nađu savezničke snage, proglasila opću mobilizaciju, te, oružjem dobivenim od Saveznika ili preotetim neprijatelju, napala okupacijske snage i na koncu se nasla na pobjedničkoj strani. U tom je smislu strategija otpora tih slovenskih skupina bila identična strategiji generala Draže Mihailovića, kojem su, uskoro, potajno, prisegnuli na odanost. I jugoslavenska izbjeglička vlada pozivala je te skupine da ne poduzimaju preuranjene korake, nego da čekaju prikladan trenutak. Tako je u pogledu oružanog otpora postojala temeljna razlika u stavovima i pris-

tupu između Osvobodilne fronte i slovenskih buržoaskih skupina. Ta razlika te političke i vojne posljedice koje su iz nje proistjecale, odredile su prirodu slovenske politike tijekom čitavog rata.

Glavne jezgre svih buržoaskih političkih stranaka i dijela nepolitičkih organizacija u početku su formirale skupine koje su trebale postati zamecima otpora okupacijskim silama u nekoj kasnijoj fazi. Slovenska ljudska stranka, koja je imala snažne veze s Katoličkom crkvom, organizirala je potkraj svibnja 1941. Slovensku legiju; Jugoslavenska nacionalna stranka i velik dio pripadnika „Sokola” organizirali su Sokolsku legiju, dok je treća, posrednička skupina, organizirala Narodnu legiju. Iako 1941. nije bilo moguće predvidjeti tko će dobiti rat, veći dio političkih snaga slovenske buržoazije bio je prozapadnjački nastrojen. Neki su, međutim, bili na strani sila Osovine, o čemu jasno svjedoči znatan broj kolaboracionista, ponajprije suradnika talijanske vlasti. No svi oni pokušavali su se pozicionirati povoljno u odnosu na svaki od mogućih ratnih ishoda. Te su skupine u terminologiji Osvobodilne fronte bile poznate pod nazivom Bela garda. Slovenske buržoaske političke snage koje su bile prozapadnjački orijentirane priželjkivale su ponovnu uspostavu Jugoslavije i, poput komunista, pripajanje Jugoslaviji onih slovenskih područja koja su nakon Prvog svjetskog rata potpala pod Italiju ili ostala pod Austrijom.

U drugoj polovici 1941. buržoaske snage u Sloveniji i dalje su bile u stanju čekanja. S druge strane, KP Slovenije i Osvobodilna fronta, u velikoj su mjeri pojačale aktivnost nakon što su Nijemci napali SSSR. Osvobodilna fronta sustavno je nastojala steći veći politički nadzor i nad Ljubljanom i nad Pokrajinom posredstvom podzemnih organizacija, te doći do još više novaka za borbene i pomoćne jedinice. Napadi i sabotaze koje je Fronta izvodila protiv neprijatelja, te likvidacije važnih domaćih protivnika, izazvali su talijansku odmazdu protiv te organizacije, kao i protiv civilnog stanovništva. Sve to djelovalo je na štetu buržoaskih stranaka, koje su nastojale ne izazivati neprijatelja. One su u međuvremenu uspostavile veze s Mihailovićem, te su planirale osiguravati ljudstvo za jedinice Jugoslavenske vojske u otadžbini (četnike) u Sloveniji.

Početkom 1942. buržoaske su stranke već uvidjele, i to s razlogom, da je krajnji cilj komunista i Osvobodilne fronte uvođenje komunističkog režima u Sloveniji, kao dijela Jugoslavije pod komunističkom vlašću. S njihova stajališta, partizani su tako postali dugoročno daleko opasnijim neprijateljem od stranih okupacijskih sila. Od stranih se sila očekivalo da će vladati tek neko kraće vrijeme, do očekivane pobjede Saveznika. Čim su to spoznale, buržoaske su stranke bez poteškoća s pasivnog pristajanja prešle na razinu oružane suradnje s neprijateljem, prvo s Talijanima, a kasnije i Nijemcima. To je oružanim jedinicama u nastanku omogućilo da steknu pravni status i tako od neprijatelja dobiju oružje, streljivo i druge zalihe, kao i plaću. Otkako su četnici većinu svojih jedinica legalizirali pod Nedićevim režimom u Srbiji, te uz Talijane u Crnoj

Gori i NDH, protupartizanske snage u Ljubljanskoj pokrajini posve su prirodno počele težiti sličnome aranžmanu. Tako skupine proistekle iz buržoaskih stranaka, koje su u početku pokazivale potencijal da postanu snage koje se odupiru silama Osovine, nikad nisu krenule u otpor protiv okupatora, nego su počele surađivati s njim.

S druge strane, partizani su također buržoaske snage počeli smatrati glavnim neprijateljem. Jer su i oni očekivali savezničku pobjedu, a u tom bi im slučaju tek poraz i okupacijskih snaga i domaćih buržoaskih skupina omogućio da ostvare svoj cilj: politički nadzor nad Slovenijom. Uz potpuno suprotstavljene ciljeve, dvije su skupine postale ogorčeni neprijatelji.

Kako bi osmislili prikladan plan i djelotvornu strategiju protiv KP Slovenije i Osvobodilne fronte, predstavnici buržoaskih stranaka – koje su, iako zabranjene, i dalje djelovale u tajnosti i u ograničenim razmjerima – sastali su se početkom 1942. s predstavnicima više nepolitičkih skupina. Nekima od tih sastanaka navodno su nazočili i talijanski časnici. Ishod je bio niz prijedloga Talijanima, od kojih je većina na ovaj ili onaj način bila usmjerena protiv partizana.³⁸ Ciljevi buržoaskih snaga jasno su vidljivi u memorandumu koji je velečasni Lambert Ehrlich, isusovac i profesor teologije na Ljubljanskom sveučilištu, te nadzornik najmilitantnije katoličke studentske skupine u Sloveniji, 1. travnja 1942. uputio talijanskom vojnom zapovjedništvu u Ljubljani (kao što smo već naveli, Ehrlicha je zbog tog dopisa kasnije smaknuo VOS). Taj je dokument odražavao stavove Slovenske ljudske stranke i s njom tijesno povezanih skupina. Ehrlich se prvo osvrnuo na prilike u dijelovima Slovenije pod talijanskom i njemačkom okupacijom, ustvrdivši da je u Ljubljanskoj pokrajini najvažnija od svih potreba uspostavljanje reda i sigurnosti. S tim ciljem predložio je da Talijani daju oružje slovenskim žandarima, kojima će zapovijedati bivši slovenski policajci. U cilju uništavanja komunističkih organizacija, koje su klerikalno nastrojeni Slovenci smatrali „svojim najvećim unutarnjim narodnim i kulturnim zlom”, Slovenci bi trebali dobiti mogućnost utemeljenja vlastite sigurnosne službe, koja bi djelovala pod talijanskim nadzorom. Usto bi im trebalo omogućiti viši stupanj administrativne autonomije, kako bi stanovništvo osjetilo veću bliskost s okupacijskim vlastima. Talijani bi iz zatvora i koncentracionih logora trebali osloboditi nedužne osobe, pomoći u obnovi spaljenih sela, te slovenskim medijima dopustiti viši stupanj slobode, kako bi se intenzivnije uključili u protukomunističku propagandu.³⁹

Ubrzo nakon upućivanja memoranduma, početkom travnja 1942. godine, buržoaske stranke utemeljile su Slovenski savez (*Slovenska zveza*) radi koordiniranja protupartizanske politike. Daleko najsnažniji član saveza bila je Slovenska ljudska stranka (klerikalci), koja je imala nadzor nad Slovenskom legijom. Ta je stranka ujedno imala i najbolje veze na Zapadu. Do lipnja 1944. imala je predstavnike u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi i dobre komunikacij-

ske kanale zahvaljujući Vatikanu. Ubrzo nakon osnivanja Saveza, Miha Krek, predsjednik stranke i potpredsjednik jugoslavenske izbjegličke vlade, pozvao je sve članove Saveza posredstvom BBC-ja da se pridržavaju naloga generala Mihailovića, ministra kopnene vojske, ratne mornarice i zrakoplovstva u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi od siječnja 1942, te načelnika stožera Vrhovnog zapovjedništva Jugoslavenske vojske u otadžbini od lipnja 1942. godine. Tijekom narednih mjeseci, Krek i velečasni Alojz Kuhar, još jedan od vođa Slovenske ljudske stranke u Londonu, s jedne, te Slovenski savez s druge strane, razmijenili su niz poruka posredstvom raznih kanala i preko BBC-ja koje su se odnosile na politiku koje se treba pridržavati u domovini. Jugoslavenska izbjeglička vlada upućivala je od kolovoza 1942. redovnu mjesečnu financijsku pomoć Slovenskom savezu preko Švicarske.⁴⁰

Potajno regrutiranje i organiziranje prvih slovenskih protupartizanskih oružanih jedinica počelo je u svibnju 1942. godine. Te su jedinice, u početku s tek nekoliko desetaka vojnika, obuhvaćale članove Slovenske, Sokolske i Narodne legije, kao i dio sljedbenika generala Mihailovića i bojnika Karla Novaka. Nove jedinice prozvale su se Legijom smrti. Već tijekom prvog mjeseca njihova djelovanja došlo je do manjih okršaja s partizanima.⁴¹ Nakon što su te prve, iako malene, oružane jedinice organizirane i nakon što su se počele boriti protiv partizana koji su upravo ojačali, stjecanje pravnog statusa kod talijanskih okupacijskih snaga postalo je važnim i hitnim pitanjem.

I vojne i civilne talijanske vlasti u pokrajini isprva su se protivile omogućavanju Slovencima da organiziraju vlastite paravojne i policijske snage. Talijani nisu vjerovali naoružanim Slovencima, a jednako tako nisu bili pripravnici prepustiti određene ovlasti milicijskim i paravojnim jedinicama. No izvještaj obavještajne jedinice XI. korpusa talijanske kopnene vojske od 1. lipnja 1942. otkriva da su Talijani tijekom proteklih nekoliko mjeseci postali svjesni činjenice da slovenske protupartizanske skupine novače ljudstvo za oružane jedinice, te da su već imale nekoliko manjih okršaja s partizanima. U izvještaju je nadalje stajalo: „Iako je zasada riječ tek o kratkotrajnim epizodama, taj novi moment nužno je pomno motriti, jer pokazuje da te skupine imaju namjere koje treba poduprijeti i koje su, kako se čini, u stanju, uz racionalnu primjenu, omogućiti zanimljive buduće pomake u borbi protiv boljševika. Protupobunjenički duh jača među uglavnom katoličkim stanovništvom jer su se pobunjenici odlučili za izrazito boljševičku orijentaciju.”⁴²

Talijanske operacije protiv partizana

Glavni problem s kojim su se suočavale talijanske civilne i vojne vlasti u Ljubljanskoj pokrajini od srpnja 1941. bio je otpor pod vodstvom komunista. U

početku je policija bila glavna sila koja se suprotstavljala pobunjenicima, dok su vojne snage igrale sekundarnu ulogu. No civilne vlasti, pod vodstvom visokih dužnosnika Fašističke stranke, nisu se uvijek slagale s vojnim vlastima u vezi s time kako dalje djelovati, pa je između njih nastalo žestoko suparništvo. Visoki povjerenik Grazioli pripomogao je privremenome uklanjanju generala Robottija i njegova stožera iz Ljubljane. No Grazioli nije uspio ugušiti otpor, a nakon što je Mussolini 19. siječnja 1942. Ljubljansku pokrajinu proglasio „operativnim područjem“, Robotti se vratio u Ljubljano, a najveći teret borbe protiv pokreta otpora prebacio se na vojsku, uz puno sudjelovanje policijskih snaga. Međutim, neslaganja između Graziolija i Robottija ipak su se nastavila.⁴³

U suočavanju s otporom u Ljubljanskoj pokrajini, Talijani su pred sobom imali dvije operacijski različite zadaće: uništiti otpor u gradu Ljubljani, središtu i političke i vojne borbe protiv Talijana, i boriti se protiv pokreta otpora u Pokrajini, gdje su okupacijskim snagama osobito smetali partizanski napadi na ključne komunikacije. U Ljubljani, Talijani su se odlučili za metodičan i skup pristup: u prvoj polovici 1942. oko čitavog su grada, koji je u to vrijeme imao oko 80.000 stanovnika, postavili ogradu od bodljikave žice i sustav bunkera. Nekoliko bunkera, barikada i mitraljeskih gnijezda postavljeno je i u samome gradu. Cilj je bio prekinuti veze između partizana u gradu i u unutrašnjosti Pokrajine, te, podjelom grada na dva sektora, provoditi sustavna i stalna pretraživanja sa svrhom pronalaženja pripadnika pokreta otpora. Daljnji cilj bilo je pronalaženje muškaraca sposobnih i podobnih za vojnu službu koje su partizani pokušavali pridobiti u svoje redove, te njihova deportacija u koncentracione logore. Prema izvještaju divizije „Granatieri di Sardegna“ od 4. srpnja 1942. u osmodnevnom razdoblju od 21. lipnja do 1. srpnja, zaustavljeno je 20.435 osoba, od kojih je 2858 uhićeno (771 student, 1899 sumnjivih osoba, te 188 nezaposlenih i izbjeglica). Te su sustavne racije nanijele velike gubitke partizanima u gradu i dovele do deportacija nekoliko tisuća mladića u koncentracione logore. Vodstvo KP Slovenije i Osvobodilne fronte moralo je napustiti grad u svibnju 1942. godine. Nakon toga, prema tvrdnji Kardelja, žene su činile veliku većinu u 300 do 400 odbora (komiteta) koji su u Ljubljani pružali potporu partizanima. Talijanske su operacije u velikoj mjeri otežale partizanske komunikacije između grada i Pokrajine, koje su nadalje funkcionirale tek u ograničenim razmjerima.⁴⁴ No ipak nisu uspjele posve ugušiti otpor u gradu.

Masovne racije i deportacije u koncentracione logore ostale su glavnom sastavnicom talijanske borbe protiv partizana i njihovih simpatizera, kako u Ljubljani, tako i u unutrašnjosti zemlje. Glavni talijanski koncentracioni logori za Slovence nalazili su se u Kamporu na Rabu i u Gonarsu, u blizini talijanskih Uđina. Nepoželjni su građani zatvarani u manje logore i u manjim skupinama ili individualno u ruralnim dijelovima Italije. Glavni razlog za deportacije bilo je gušenje otpora, no te su mjere imale i preventivnu funkciju. Oba tipa de-

portacija bila su usmjerena protiv partizana, iako su neki od kolaboracionista deportirani i kako bi ih vlasti zaštitile od partizana. Osim toga, policija je na pojedinim mjestima zatvarala pojedince zbog različitih razloga.⁴⁵ Procjenjuje se da je tijekom rata kroz talijanske koncentracione logore prošlo oko 40.000 Slovenaca, od kojih je 7000 umrlo od bolesti, gladi ili zlostavljanja.⁴⁶

Talijanske vojne i civilne vlasti u Ljubljanskoj pokrajini i pokrajini Fiume (Rijeka), koja je obuhvatila i dio tek pripojenih hrvatskih područja, vodile su, od listopada 1941. do listopada 1942, opširnu korespondenciju sa zapovjedništvom Druge armije i Vrhovnim zapovjedništvom (*Comando Supremo*) u vezi s planiranim ili poduzetim mjerama protiv partizana i njihovih obitelji. Među njima je bilo i zatočenje članova obitelji partizanskih vođa i istaknutijih partizana, smanjenje količine hrane dodijeljene članovima obitelji osoba za koje se znalo da su u partizanima, zabrana članovima obitelji partizana da se kreću i sele, kažnjavanje osoba koje su bez dozvole napustile redovno prebivalište, te zapljena pokretne i nepokretne imovine partizana i njihova podjela obiteljima talijanskih vojnika ranjenih ili ubijenih u borbama s partizanima. Na snagu je stupilo više navedenih mjera, no 14. listopada 1942. *Comando Supremo* poništio je već donijete mjere o konfiskaciji imovine poznatih i navodnih partizana kao odluke u suprotnosti s postojećim zakonima i odredbama.⁴⁷

Za borbu protiv partizana u unutrašnjosti, Talijani su se morali poslužiti posve drukčijim pristupom u odnosu na strategiju primijenjenu u Ljubljani. Partizanski otpor u unutrašnjosti Talijane je neopisivo frustrirao. U Pokrajini su imali dvije cjelovite divizije, kao i druge jedinice, oko 35.000 dobro naoružanih i dobro opskrbljenih vojnika, ali ipak nisu uspijevali eliminirati ustanike. Međutim, potreba za tim postala je daleko važnijom i hitnijom kad je partizansko vodstvo iz Ljubljanske pokrajine počelo upućivati male jedinice i organizatore u Slovensko primorje (Primorsku) i Julijsku krajinu, kako bi i ondje organizirali otpor. Ta je aktivnost ugrožavala mir i komunikacije u područjima koja su Talijani držali od 1918, ali u kojima je živjelo brojno slovensko stanovništvo. Stoga su u proljeće 1942. talijanske vlasti odlučile jednom za svagda ukloniti prijetnju od strane slovenskih partizana u unutrašnjosti pokretanjem snažne i dugotrajne ofenzive.

Plan ofenzive i njezine ciljeve detaljno je opisao general Mario Roatta, zapovjednik talijanske Druge armije, u zapovijedi od 8. lipnja 1942. upućenoj generalu Robottiju, koji je zadužen za provedbu predstojećih operacija. Potrebno je sustavno tražiti partizane, stjerati ih na suženi prostor, okružiti i uništiti. Kako se ne bi mogli održavati u ruralnim područjima, talijanske će snage uništavati usjeve, uklanjati svu hranu i stoku, te spaljivati sela koja podupiru partizane, kao i partizanske baze u šumama i planinama. Muškarce koje zateknu s oružjem u rukama strijeljat će na licu mjesta, dok će većinu ostalih muškaraca u dobi primjerenoj služenju u vojnim jedinicama uputiti u koncen-

tracione logore. I premda su talijanske vojne vlasti bile svjesne činjenice da će te operacije civilnome stanovništvu izazvati velike probleme, smatrale su to neizbježnom posljedicom koju je stanovništvo izazvalo samo, potpomažući pobunjenike. Kako partizani iz Ljubljanske pokrajine ne bi bježali u susjedna područja, ostale talijanske jedinice trebale su posve zatvoriti granice Pokrajine na jugoistoku i zapadu. U sklopu posebnog dogovora, Nijemci su trebali napasti partizane uz granicu u svojoj okupacijskoj zoni.⁴⁸

General Robotti i visoki predstavnik Grazioli izdali su 15. srpnja priopćenje stanovništvu Ljubljanske pokrajine: u njemu su objasnili razloge za predstojeću ofenzivu – partizanska aktivnost i potpora koju joj pruža maleni dio slovenskog stanovništva – te opisali nevojne mjere koje će pratiti vojne operacije. Sav lokalni željeznički i autobusni promet bit će obustavljen, sav gradski i međugradski poštanski, telegrafski i telefonski promet također će biti u prekidu, a sav promet, i pješački i cestovni, između različitih mjesta zabranjen. Svi koji se budu oružjem odupirali talijanskim snagama, svi koji se u području izvođenja operacija zateknu s oružjem, te svi s lažnim ispravama bit će strijeljani. Sve kuće i zgrade iz kojih je pucano na Talijane, sve zgrade u kojima se pronade oružje, streljivo i eksploziv, te sve zgrade čiji su vlasnici svojevolumno pružili gostoprimstvo partizanima, bit će uništene. U proglasu se onim pobunjenicima koji se jave talijanskome zapovjedništvu i predaju oružje prije početka ofenzive jamčilo da će biti pošteđeni, dok se oni – koji se prema Talijanima budu ponašali miroljubivo i primjereno – ne trebaju bojati ni za život, ni za imovinu. Početak prve faze operacije Robotti je naredio 16. srpnja.⁴⁹

Talijanske vojne vlasti smatrale su da se na području Ljubljanske pokrajine nalazi između 8000 i 10.000 naoružanih partizana. Prihvativši takvu procjenu, Roatta je Robottiju pridodao još dvije divizije iz Crne Gore i Hercegovine koje su imale podosta iskustva u borbi protiv tamošnjih partizana. Osim toga, u Pokrajinu je došlo i nekoliko manjih jedinica. Tako su talijanske snage u velikoj ofenzivi, koja je trajala od 16. srpnja do 4. studenoga 1942. imale između 75.000 i 80.000 ljudi. Za razliku od njih, partizani su u borbenim jedinicama, tj. bez pripadnika NZ-a, imali tek 2500 – 3000 boraca.⁵⁰ Talijani su bili izvrsno naoružani i opskrbljeni, raspolagali su raznim transportnim i komunikacijskim mogućnostima, a usto su se dijelom služili i artiljerijom i zrakoplovstvom. Partizani su imali tek lako oružje i vrlo oskudne zalihe. Ipak, i unatoč tome uspjeli su dijelom poništiti taj silni nerazmjer u ljudstvu i naoružanju predviđanjem i opće strategije i pojedinih talijanskih taktičkih poteza.⁵¹

Kako bi naglasili vojnu i političku važnost ofenzive, i sam Mussolini, te maršal Ugo Cavallero, zapovjednik *Comando Suprema*, general Vittorio Ambrosio, načelnik Glavnog stožera kopnene vojske, doputovali su 31. srpnja 1942. u Goricu (Goriziju) na sastanak s Roattom, Robottijem i ostalim zapovjednicima na terenu. Uz razgovore o ciljevima i napredovanju ofenzive, talijan-

ski vođe silno su željeli pokazati snagu i razbiti svaku sumnju da su slabići. Na skupu je potvrđena politika masovnih deportacija Slovenaca u mobilizacijskoj dobi u koncentracione logore. Štoviše, Talijani su se dogovorili da će, bude li potrebno, deportirati veći dio slovenskog stanovništva iz Pokrajine, te to područje naseliti Talijanima. Na tom je sastanku talijansko vojno zapovjedništvo u pokrajini dobilo Mussolinijevo dopuštenje da prihvati ponudu Slovenske ljudske stranke i njezinu pomoć u borbi protiv partizana, iako je to trebalo shvatiti kao talijanski ustupak „bez budućih obaveza”. Na konferenciji, koja je nekoliko dana kasnije održana u Kočevju, Robotti i njegovi časnici ponovno su raspravljali o deportacijama i složili se oko mogućnosti deportacije čak i svih Slovenaca iz Ljubljanske pokrajine, te naseljavanja područja Talijanima, tako da bi se u tom slučaju poklopile talijanske etničke i političke granice.⁵²

Jačanje kolaboracionističkih snaga

Jedinice Legije smrti surađivale su s talijanskim snagama tijekom prva dva tjedna velike protupartizanske ofenzive u drugoj polovici srpnja 1942. godine. Do suradnje je, kako se čini, došlo na temelju neformalnih dogovora postignutih na terenu. Suradnja je Talijanima pokazala da slovenske naoružane skupine mogu biti vrlo korisne. Stoga je, odmah nakon što je u Gorici dobila Mussolinijevo dopuštenje da prihvati ponudu o oružanoj suradnji od strane organizacija Slovenske ljudske stranke, talijansko zapovjedništvo i formalno dogovorilo korištenje slovenskih jedinica kao pomoćnih snaga. Šestog kolovoza talijansko je zapovjedništvo svim postojećim i budućim slovenskim protupartizanskim jedinicama naredilo da se organiziraju u Dobrovoljačku antikomunističku miliciju (*Milizia volontaria anticomunista* – MVAC). Potkraj istog mjeseca, organizirane su i oružane jedinice u ruralnim područjima, radi samoobrane i borbe protiv partizana. Te jedinice, Seoske straže (*Vaške straže*), s vremenom su prerasle u najbrojniju sastavnicu MVAC-a.⁵³

Tijekom inspekcijskog posjeta Ljubljani sredinom kolovoza 1942, Roatta se sastao s biskupom Gregorijem Rožmanom, te od slovenskih katoličkih snaga zatražio da se aktivno uključe u borbu protiv komunista. Reakcije biskupa i njegovih kolega bile su vrlo povoljne, o čemu svjedoči i njegov dopis generalu Robottiju od 12. rujna 1942 (vidi 12. poglavlje). Tako je čitav niz faktora doveo do naglog širenja jedinica MVAC-a. Talijanima su trebale u operacijama usmjerenima protiv partizana. Slovenska katolička crkva u potpunosti ih je podupirala u ideološkom i političkom smislu, a u seoskim su krajevima župnici u mnogo slučajeva bili njihovi glavni zagovaratelji. Slovenska legija svoje je pristaše gotovo prisilno ugurala u jedinice MVAC-a, uočivši jednostavan i bezbolan način da legaliziraju velik broj svojih boraca i osiguraju sta-

lan dotok talijanskog oružja, streljiva, hrane, pa čak i plaća. Zbog istih su se razloga i borci drugih dviju legija pridružili MVAC-u. Na koncu, nakon što su partizani tijekom talijanske ofenzive ostali bez velikog dijela oslobođenog teritorija, mnogi su Slovenci stekli dojam da su partizani doživjeli poraz, te su se okrenuli kolaboracionističkim jedinicama. A među njima je bilo i ponešto partizanskih dezertera, te pojedinaca koji su se bojali talijanske odmazde. Jedinice MVAC-a u Ljubljanskoj pokrajini imale su potkraj rujna 1942. 2823 pripadnika, od toga njih 2219 pod oružjem, a do konca studenoga 1942, 4471 čovjeka pod oružjem; krajem veljače 1943. u pokrajini je djelovalo 40 jedinica MVAC-a sa 5145 časnika, dočasnika i vojnika, raspoređenih po talijanskim divizijama i drugim jedinicama XI. korpusa. Brojnost milicije i dalje je rasla, te su u srpnju 1943. u njezinu sastavu bila 6134 časnika i vojnika, u dvije bojne nekadašnje Legije smrti, 107 manjih jedinica i 171 vojnik raspoređen u tri talijanske specijalne bojne. Iako su partizani očekivali oružanu suradnju belogardista i Talijana, iznenadila ih je brzina kojom je do toga došlo.⁵⁴

Slovenska ljudske stranka i njezine organizacije bile su glavni poticaj Talijanima da u ožujku 1942. privedu više od 1100 bivših jugoslavenskih časnika i dočasnika koji su živjeli u Ljubljanskoj pokrajini, te ih upute u zarobljeničke logore. Kasnije, u jesen 1942. i početkom 1943, bili su glavni čimbenik u naganjanju Talijana da oslobode one časnike koji su bili nastrojani protupartizanski, a bila je riječ o nešto više od polovice ukupnog broja, i da im omoguće da se pridruže jedinicama MVAC-a koje su se ubrzano širile. U tim su se jedinicama našli i oni, ali i borci koji su mobilizirani uz talijansko dopuštenje. Propartizanski nastrojani časnici ostali su u zatočeništvu.⁵⁵ Oslobođenog časnika, bivšeg potpukovnika iz Glavnog stožera, Ernesta Peterlina, Talijani su imenovali zapovjednikom jedinice MVAC-a u Ljubljani. Ta je jedinica, organizirana potkraj listopada 1942, imala oko 150 pripadnika i služila kao pomoćna policijska služba u gradu. Prema stvarnim i osumnjičenim pristašama Oslobođilne fronte postupala je toliko nesmiljeno, osobito tijekom racija i pretresa u prosincu 1942, da se zbog toga u javnosti pojavilo veliko nezadovoljstvo. Jedinica je stoga raspuštena sredinom siječnja 1943. godine. Osobe koje je tijekom djelovanja privela ili su puštene ili predane vojnim sudovima ili upućene u koncentracione logore. U proljeće 1943. Slovenska legija imenovala je Peterlina tajnim zapovjednikom svih njihovih boraca u MVAC-u u Pokrajini.⁵⁶

Na čelnim mjestima jedinica MVAC-a našlo se šaroliko društvo: bilo je tu pripadnika Slovenske legije, tj. katoličkih aktivista, pripadnika Sokolske legije, bivših jugoslavenskih časnika i dočasnika oslobođenih iz logora za ratne zarobljenike, te mladih seljaka koje su preporučili seoski župnici. Svakoj od jedinica Talijani su dodijelili po jednog ili više časnika za vezu, koji, međutim, nisu živjeli s dodijeljenom im jedinicom.⁵⁷

Iako su neki članovi Sokolske legije, te znatan broj bivših jugoslaven-

skih časnika i dočasnika oslobođenih iz zarobljeničkih logora pridruženi jedinicama MVAC-a, presudnu ulogu, uz talijansku privolu i unutar granica koje su nametnuli Talijani, imala je Slovenska legija, oružano krilo Slovenske ljudske stranke.⁵⁸ Međutim, Talijani nikad nisu stekli puno povjerenje u jedinice MVAC-a, te su ih opskrbljivali gotovo isključivo lakim oružjem. Kad je preuzeo zapovjedništvo nad XI. korpusom, uz direktivu iz Rima da „uništi partizane i uvede mir u Sloveniju”, general Gambarra dao je detaljne upute o odnosu prema jedinicama MVAC-a. Smatrao je da te jedinice mogu biti „dragocjene” ako ih talijanske vlasti dobro naoružaju i koriste na primjeren način. Valja ih smatrati „dobrovoljnom pomoći”, uvijek moraju biti pod talijanskim zapovjedništvom i koristiti se uz talijanske snage, te se ne smiju koristiti same, u zadacima u kojima su moguće zloporabe, poput pretresa kuća i uhićenja. Gambarra je svoje jedinice podsjetio da bi MVAC, kao stranačka milicija (milicija Slovenske ljudske stranke), mogao djelovati ne samo protiv komunista, nego i u vlastitome interesu.⁵⁹

Sada bismo već mogli postaviti i logično pitanje zašto su buržoaske snage u Ljubljanskoj pokrajini u Drugom svjetskom ratu bile toliko rascjepkane i zašto je svaka politička stranka i skupina organizirala vlastite oružane jedinice, te pokušavala, barem u određenoj mjeri, održati vlastiti identitet unutar oružanih jedinica koje su surađivale s okupatorskim snagama. Objašnjenje se krije u prirodi političkih odnosa u Sloveniji tijekom međuratnog razdoblja. U to je vrijeme Slovenska ljudska stranka bila najjača politička stranka u Sloveniji, s velikim utjecajem ne samo na slovensku politiku, nego i na obrazovna, kulturna, društvena i ekonomska pitanja u pokrajini. Suprotstavljene snage, od liberala i socijalista, do skupina poput „Sokola”, morale su se dobro pomučiti da u javnosti ostave kakav-takav trag. Stoga nije neobično da je s izbijanjem rata Slovenska ljudska stranka stvorila najsnažniju oružanu skupinu, Slovensku legiju, unutar MVAC-a (a kasnije, u vrijeme njemačke okupacije, i unutar jedinica slovenskog domobranstva). Katolička crkva, uz iznimku pojedinih svećenika, čvrsto je podupirala stranku, koja je do lipnja 1944. imala predstavnike u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi, a pomoću nje i kontakte s Jugoslavenskom vojskom u otadžbini (četnicima) generala Mihailovića. To je značilo da bi, u slučaju četničke pobjede i obnove Jugoslavije pod četničkom vlašću, Slovenska ljudska stranka, kao najsnažniji četnički saveznik u Sloveniji, svakako stekla još veću moć nego što je imala u međuratnom razdoblju. Ostale su kolaboracionističke političke stranke i skupine posve prirodno pokušavale održati identitet i u najmanju ruku pozicije koje su držale prije travnja 1941. godine. A to su mogle ostvariti jedino zasebnom organizacijom i aktivnostima. Takva je situacija na političkoj desnici olakšavala djelovanje KP Slovenije i Osvobodilne fronte, budući da bi sva njihova nastojanja u slučaju postojanja jedinstvene desnice bila otežana.

Ograničeni uspjeh bojnika Karla Novaka, glavnog Mihailovićeve predstavnika

ka u Sloveniji, dodatna je potvrda takve političke stvarnosti. Novakovi odnosi s političkim strankama i skupinama članicama Slovenskog saveza, kojem je pripadala i njegova vlastita skupina, nikad nije obilježavala iskrena suradnja, dije- lom i zbog Novakova pretjerano visokog mišljenja o vlastitoj važnosti. Budući da su političke stranke i njihove oružane skupine u MVAC-u potajno bile odane Mihailoviću i njegovoj izbjegličkoj vladi, posebne oružane skupine pod Novak- ovim zapovjedništvom doimale su im se, kako se čini, izlišnim. Nadalje, Novak nije imao pravu političku bazu u Sloveniji, dok su ostale oružane skupine – koje su sudjelovale u radu MVAC-a – imale potporu neke političke stranke ili sku- pine. Na prijedlog Slovenske ljudske stranke, Talijani su Novakovu skupinu, koja se većim dijelom sastojala od bivših jugoslavenskih časnika i dočasnika, odveli u logore za ratne zarobljenike. To je samo dodatno oslabilo Novakov utjecaj. Oslobođene časnike za puštanje na slobodu odredila je Slovenska ljud- ska stranka, a Novak, kao što su pokazali kasniji događaji, nije mogao računati na njihovu odanost. Političke stranke, a osobito Slovenska ljudska stranka po- moću Slovenske legije, željele su zadržati nadzor nad svojim ljudima u jedini- cama MVAC-a, ne želeći ga dijeliti s Novakom. Zbog toga – što nije bilo nimalo neobično – nakon više mjeseci neuspješne suradnje, natezanja i sukobljavanja, Novak u veljači 1943. počinje organizirati vlastite oružane jedinice, u javnosti poznate pod nazivom Plava garda. No ni Novak ni te jedinice – u kojima je prema njegovim riječima potkraj kolovoza 1943. bilo tek 350 do 400 ljudi – nikada nisu stekle veću vojnu ili političku važnost u ratnoj Sloveniji. Još neko vrijeme Novak je od Slovenskog saveza ustrajno tražio da dio svojih jedinica u MVAC-u prepusti njemu, navodno radi pokretanja akcija protiv Talijana. No svi su zahtjevi bili uzaludni. Slovenska ljudska stranka i njezine organizacije vrlo su djelotvorno onemogućavale sva Novakova nastojanja. Prema talijanskom izvještaju od 31. srpnja 1943, Slovenska ljudska stranka smatrala je jedinice MVAC-a svojim monopolom, te se protivila pokušajima svih ostalih skupina, pa tako i Novakove, da svoje ljude postavi ili izvuče iz te milicije. Novak je mnoge bivše jugoslavenske časnike slovenske narodnosti i niz slovenskih političara optužio da se pridržavaju naloga Slovenske ljudske stranke, a ne surađuju s njim, kao Mihailovićevim predstavnikom u Sloveniji.⁶⁰

Nakon rata, Novak je tvrdio da su njegove jedinice imale više oružanih okršaja s Talijanima, te da su odigrale važnu ulogu u prikupljanju obavještajnih podataka, osobito o pokretima talijanskih jedinica, koje su potom preko Mi- hailovića dostavljali zapadnim Saveznicima. Prva tvrdnja je neutemeljena, jer su Talijani Novakovoj glavnoj jedinici dodijelili posebnu zonu, a postoje doka- zi i o tome da su neizravno opskrbljivali Novakove jedinice.⁶¹ Kad je riječ o drugoj tvrdnji, svako prikupljanje obavještajnih podataka moglo je donijeti tek ograničene koristi, zbog malenog broja Novakovih jedinica i njihove nemo- gućnosti da motre velik dio slovenskog teritorija.

Posljedice talijanske ofenzive

Velika talijanska ofenziva koja je u Ljubljanskoj pokrajini trajala od 16. srpnja do 4. studenoga 1942. kod slovenskih je partizana izazvala znatne gubitke. Talijani su strijeljali sve zatvorenike zatečene s oružjem i streljivom (osim kad talijanski zapovjednici nisu proveli to pravilo), nekoliko tisuća muškaraca u dobi za služenje vojske deportirali u koncentracione logore, izazvali velika materijalna razaranja u unutrašnjosti zemlje, te potisnuli partizane iz velikog dijela oslobođenog teritorija. Općenito uzevši, toliko su demoralizirali pučanstvo i pojedine partizanske jedinice da je dezertiralo između 200 do 300 partizana. Talijani su k tome uspjeli u velikoj mjeri uništiti jedinice NZ-a tako što su dio članova ubili, mnoge odveli u koncentracione logore, druge prisilili na neaktivnost, a neke čak naveli i da prijeđu na stranu MVAC-a.

No partizani su i prije i za vrijeme talijanske ofenzive počinili više političkih pogrešaka. Politika „lijevih skretanja” – primjena terorističkih mjera protiv navodnih i stvarnih kolaboracionista i onih koje su, zbog pripadnosti višoj društvenoj klasi, smatrali potencijalnim protivnicima, kao i protiv partizanskih dezertera i članova njihovih obitelji – izazivala je veliku štetu, jer je dovodila do nastanka i jačanja kolaboracionističkih snaga. U kombinaciji s gubitkom velikog dijela oslobođenog teritorija, to je dovelo i do gubitka partizanskog utjecaja kod imućnijih seljaka i takozvanih *srednjih*, tj. pripadnika skupina koje se do konca ljeta 1942. nisu priklonile ni Osvobodilnoj fronti, ni njezinim protivnicima na desnici. Dio partizanskih problema bio je posljedica nekvalitete i neiskustva njihovih zapovjednika, pa je Kardelj od Tita zatražio da u Sloveniju pošalje dio iskusnih zapovjednika iz drugih područja. Partizansko vodstvo povremeno je pogrešno tumačilo određene manevre talijanskih jedinica. U jednom trenutku partizansko se vodstvo našlo u okruženju, te se iz njega jedva oslobodilo.⁶²

Međutim, prema Kardeljevim izvještajima, talijanska je ofenziva partizanima na određeni način i dobro došla. Vođe KP i Osvobodilne fronte uspjele su uočiti i degradirati ili zamijeniti zapovjednike koji se nisu pridržavali partijskih direktiva i koji su bili skloni prisvajanju uloge malih neovisnih „poglavica”, sklonih „lijevim skretanjima”. Partizani su usto uvidjeli i da su jedinice MVAC-a važan i neugodan čimbenik, jer pod nadzorom imaju sve veći broj sela, a infiltrirali su se i u druga partizanska područja. Kad su se povlačili iz domašaja talijanskih snaga i tražili utočište u selima, partizani su često nailazili na Seosku stražu. Kao što je o tome izvijestio Kardelj, male partizanske jedinice u mnogim se ruralnim područjima više jednostavno nisu mogle kretati. Partizani su stoga morali organizirati veće jedinice koje će odoljeti pritisku snaga MVAC-a, jedinice koje će se snagom dojmiti seljana i koje će krenuti u ambicioznije ofenzivne akcije. Štoviše, u studenome

1942. uništenje jedinica MVAC-a preraslo je u glavni prioritet partizanskih snaga.⁶³

Tijekom posljednje faze talijanske ofenzive i ubrzo po njezinu završetku, slovenski partizani poduzeli su niz mjera s ciljem ojačanja snaga. Počeli su organizirati brigade, obično s manje od 1000 vojnika i časnika, a oformili su i Glavni štab za Sloveniju. Početkom prosinca 1942. podijelili su Sloveniju na četiri operativne zone radi promicanja ofenzivnog duha vojnika protiv okupacijskih i kolaboracionističkih snaga, te kako bi zapovjedni kadar u zornama stekao viši stupanj neovisnosti. Prva, druga i treća operativna zona, uz Slovensko primorje i slovenske dijelove Istre podijeljeni su u prosincu 1943. između VII. i IX. korpusa, dok je četvrta operativna zona, Štajerska, do konca rata ostala u nepromijenjenome obliku.

Izvukavši vrijedne pouke iz talijanske ofenzive, partizani su se brzo oporavili, kako politički, tako i vojno. Već potkraj studenoga 1942. ponovno su bili u stanju pokrenuti uspješne operacije, ponajprije protiv domaćih neprijatelja. Što je bilo još i važnije, bili su u stanju održati se u Ljubljanskoj pokrajini, bez potrebe da bježe u susjednu Hrvatsku, čime bi ugrozili ugled i politički položaj u svim dijelovima Slovenije, a samim time povećali ugled pripadnika Bele garde. Slovenski partizani ponosili su se i činjenicom da je njihova organizacija, iako znatno oslabljena, preživjela i u Ljubljani. Čak i nakon što su vođe Osvobodilne fronte bile prisiljene napustiti ga u svibnju 1942, grad je ostao uporištem i političkog i vojnog otpora u Sloveniji.⁶⁴

Kadjeriječ odonošenju odluka, najvažnija sastavnica Osvobodilne fronte bila je KP Slovenije. Komunisti su imali nadzor nad oružanim jedinicama, VOS-om, tehničkim službama, komunikacijskim linijama između Izvršnog odbora fronte i organizacija na terenu, kao i nad većinom lokalnih i regionalnih odbora. Ta činjenica, kao i „lijeva skretanja” dijela partizanskih zapovjednika, često je dovodila do neslaganja s nekomunističkim vođama Fronte. Budući da raspad Fronte nikako ne bi bio politički pogodan za KP, u veljači 1943. održane su rasprave među vođama svih skupina unutar Fronte radi nadvladavanja tih poteškoća. Tako postignuti sporazum, kasnije poznat pod nazivom Dolomitska deklaracija, ukazao je na već postignute uspjehe fronte, izgladio nesporazume među članicama, utvrdio obećanja nekomunističkih skupina da neće formirati vlastite političke stranke, te potvrdio predvodničku ulogu KP. Ukratko, Osvobodilna fronta prestala je biti koalicijom KP i disidenata iz buržoaskih političkih stranaka i skupina, te je postala organizacijom za javnost KP Slovenije. Kasnije je pristupila svejugoslavenskoj Jedininstvenoj narodnooslobodilačkoj fronti (JNOF-u).⁶⁵

Slovenski partizani, poput partizana u drugim dijelovima Jugoslavije, oformili su i političke i upravne organizacije. Na oslobođenim su područjima u rujnu 1943. održali izbore. Izabrani delegati, njih 572, sastali su se od

1-3. listopada u Kočevju, te izabrali Slovenski nacionalni oslobodilački odbor sa 120 članova, koji su se konstituirali kao opće slovensko zakonodavno tijelo, dok je Predsjedništvo preuzelo izvršne funkcije. Iako slovenski partizani nisu uspjeli poslati predstavnike na prvo zasjedanje AVNOJ-a u Bihaću 26-27. studenoga 1942, uputili su predstavnike na drugo zasjedanje istog tijela u Jajcu 29. studenoga 1943. godine. Na tom je skupu, pored ostalog, zaključeno da će AVNOJ preuzeti funkcije najvišeg zakonodavnog tijela naroda Jugoslavije, organiziranih u federalnu državu, a utemeljen je i Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) kao privremena partizanska vlada. Slovenski partizani sazvali su 19-20. veljače 1944. Slovensko narodnooslobodilačko vijeće (*Slovenski narodnoosvobodilni svet* – SNOS), slovenski pandan sličnim vijećima koja su partizani utemeljili u drugim dijelovima Jugoslavije, a koja su bila podređena AVNOJ-u. SNOS je prihvatio sve odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, te oformio privremenu slovensku vladu.⁶⁶

Za partizane u Ljubljanskoj pokrajini, kao i drugim dijelovima Jugoslavije pod talijanskom okupacijom, bilo je iznimno važno što su Talijani od početka 1943. sve više slabjeli, pa stoga nisu mogli, ili nisu htjeli, pokretati nove velike operacije ili održavati ustrajan pritisak na pobunjenike. Poraz 8. armije u Rusiji, iskrcavanje anglo-američkih snaga u sjevernoj Africi, sve intenzivniji angloamerički zračni napadi na Italiju, pogoršanje odnosa između talijanskog i njemačkog vojnog zapovjedništva, sve teža ekonomska situacija, te savezničko iskrcavanje na Siciliji 10. srpnja 1943. godine ... sve je to dovelo do demoralizacije talijanskih oružanih snaga i civilnog stanovništva, te sve veće pripravnosti za istupanje iz rata po svaku cijenu. Kapitulaciju Italije najavilo je svrgavanje Mussolinija 25. srpnja 1943. To je u velikoj mjeri povećalo izgleda za partizansku pobjedu i povećalo broj dobrovoljaca koji su im počeli pristupati. S druge strane, slovenske jedinice koje su dotada surađivale s Talijanima, a koje su uvidale da gube zaštitnika i izvor opskrbe, suočavale su se s teškim odlukama: uspostaviti djelotvornu vezu sa savezničkim jedinicama za slučaj da se iskrcaju u Istri, postizanje svojevrsnog sporazuma s partizanima, što bi značilo i predaju partizanskim snagama, ili suradnju s Nijemcima radi nastavka borbe protiv partizana. Budući da se savezničke jedinice nisu iskrcale na istočnoj obali Jadrana i da kolaboracionističke snage nisu bile spremne predati se partizanima, jedina je praktična opcija bila suradnja s Nijemcima.

Savezničke vojne misije stigle su u Glavni štab partizanskih snaga u Hrvatskoj, i Vrhovni štab u Crnoj Gori u travnju i svibnju 1943. godine. Saveznička misija pod zapovjedništvom britanskog bojnika Williama Jonesa (Kanadanina) provela je približno mjesec dana pri Glavnom štabu u Hrvatskoj, a zatim otputovala na sjeverozapad i 27. lipnja došla do slovenskog Glavnog štaba. Sudeći prema onome što je Jones kasnije napisao u knjizi, njegovi izvještaji o partizanima zacijelo su bili vrlo povoljni.⁶⁷ Partizanski kontakti i suradnja sa za-

padnim Saveznicima sve su se više širili, donoseći im veliku političku i vojnu potporu, te vrlo povoljno utječući na izgleda za ostvarivanje njihovih ciljeva u svim dijelovima zemlje. Nadalje, tijekom razdoblja od sredine ožujka do sredine lipnja 1943, partizani su, i dalje trpeći velike gubitke, nanijeli niz poraza četnicima u Hercegovini, jugoistočnoj Bosni i Crnoj Gori, što je nagovijestilo razdoblje vojnog i političkog slabljenja od kojeg se četnici više nisu oporavili. Takav razvoj događaja u velikoj je mjeri ubrzalo *de facto*, a potom na Teheranskoj konferenciji i službeno priznanje partizana kao dijela savezničkih snaga, te povlačenje savezničkih vojnih misija i prestanak pomoći četnicima. Sve to štetno je djelovalo i na slovenske snage koje su surađivale s četnicima.

Neposredna korist koju su zapadni Saveznici izvukli iz potpore slovenskim partizanima bilo je spašavanje savezničkih vojnika. Među njima su bili i američki i britanski zrakoplovci koje su oborili, koji su iskočili ili prinudno sletjeli na slovenski teritorij pod partizanskim nadzorom, kao i saveznički ratni zarobljenici i zatočenici u radnim logorima koji su pobjegli Nijemcima. Slovenski partizani spasili su 303 američka avijatičara, 389 britanskih avijatičara i 120 francuskih i inih ratnih zarobljenika i zatočenika ratnih logora.⁶⁸

Ubrzo su se pojavile još dvije pogodnosti do kojih su Saveznici došli na temelju suradnje sa slovenskim partizanima. Prvo, partizani su značajno ometali željeznički promet širom Ljubljanske pokrajine, a kasnije u određenoj mjeri i u Slovenskome primorju, pravce kojima su Nijemci jedinice i zalihe, osobito naftu iz Rumunjske, prebacivale na talijansku frontu. I drugo, što je osobito pogodovalo savezničkim obavještajcima i specijalnim službama, saveznički agenti sad su se mogli razmjerno lako infiltrirati na području sjeveroistočne Italije i Austrije.⁶⁹

Kao što smo već naveli, glavni razlog za nastanak slovenskih kolaboracionističkih oružanih snaga u Ljubljanskoj pokrajini, prvo pod talijanskom, a poslije pod njemačkom vlašću, bilo je jačanje Narodnosvobodilne fronte i strah buržoaskih političkih stranaka i skupina da će partizani nakon rata uspostaviti komunističku diktaturu. To se jasno odražava u mnogim ratnim izvorima, a tu činjenicu potvrđuju i kasniji povijesni prikazi. Profesor Metod Mikuž to je vrlo jezgrovito izrazio: „Kontrarevolucija se u pravome smislu riječi pojavila tek kao reakcija na Narodnooslobodilački rat, tj. na narodnu revoluciju.”⁷⁰

Slovenske buržoaske stranke borile su se protiv Osvobodilne fronte politički i na propagandnome planu i prije i nakon što su u srpnju 1942. počele vojno surađivati s Talijanima protiv partizana. Njihovu strategiju i politiku koordinirao je Slovenski savez. U sklopu propagandnih nastojanja, osobito su bile važne dvije knjige, jedna objavljena u veljači 1943, a druga tijekom 1944. godine. U njima se tvrdilo da je Osvobodilna fronta komunistička organizacija koja Sloveniju želi pretvoriti u boljševičku državu i koja ljude prisiljava da

joj se pridruže, a one koji odbiju podvrgava teroru. Slovence koji su se našli razapeti između okupacijskih sila i Osvobodilne fronte prikazale su kao žrtve koje su se našle između dvije vatre, tvrdeći da je jedina prikladna reakcija organiziranje naoružanih jedinica za samoobranu od Narodnoosvobodilne fronte radi obrane života, domova, te vjerskih i kulturnih vrijednosti slovenskog naroda. Najznakovitiji aspekt tih dvaju izdanja bilo je uvrštenje stotina imena i fotografija osoba, među kojima je bilo i katoličkih svećenika, koje su ubili partizani, kao i snimaka crkava, škola i drugih zdanja koja su također uništile partizanske snage.⁷¹

Završetak talijanske uprave

S približavanjem talijanske kapitulacije, suprotstavljene strane – slovenske skupine unutar i uz MVAC, bojnici Novak i četnici, te Osvobodilna fronta – stale su se žestoko nadmetati za što povoljniji položaj u trenutku kad dođe do presudne promjene. Kao što pokazuju izvještaji talijanske Druge armije za srpanj i kolovoz 1943. godine, partizani su nastavili s napadima talijanske vojske i jedinica MVAC-a, kao i komunikacijskih pravaca, no u smanjenim razmjerima, nastojeći čuvati snage za ključne događaje nakon povlačenja Talijana.⁷² U sklopu priprema za to, u srpnju 1943. utemeljili su dvije divizije udruživanjem triju ili četiriju brigada. Ojačali su i postojeće gerilske jedinice, te osnovali nove gerilske jedinice u Slovenskom primorju, u kojem su se, kao i u Ljubljanskoj pokrajini, nalazile važne željezničke pruge i za Talijane i za Nijemce.

Jedinice MVAC-a i Novakove četničke snage nadale su se da će se nakon predaje Talijana savezničke snage iskrcati u Istri, te ih prihvatiti kao saveznike. Stoga je glavnina četničkih snaga, s približno polovicom ljudstva, krenula na jug Pokrajine, kako bi se sastala s pojačanjima koja će, nadali su se četnici, doći iz Like, te ondje čekala daljnje zapovijedi. No partizani su napali te jedinice i potisnuli ih na jugozapad, gdje su se povukle u selo Grčarice, desetak kilometara zapadno od Kočevja. U sklopu slične akcije, nakon talijanske kapitulacije, bivše jedinice MVAC-a – koje su sad nosile naziv Slovenska narodna vojska (i dio Jugoslavenske vojske u otadžbini pod Mihailovićevim zapovjedništvom) – koje ni na koji način nisu bile povezane s četnicima u Grčaricama, koncentrirale su dobar dio svojih snaga, zajedno s velikim količinama streljiva i hrane, u dvorcu Turjak, dvadesetak kilometara jugoistočno do Ljubljane. Bila je to vrlo prikladna točka za očekivani nastavak napredovanja prema obali.

No partizanske brigade također su krenule u istom smjeru, te su dobile naredbu da razoružaju talijanske jedinice i zarobe ili unište sve četničke i bivše jedinice MVAC-a koje im se nadu u domašaju. Slovenski partizani željeli su slovenskim kolaboracionistima nanijeti što više gubitaka, kako bi što ma-

nje koristile novim njemačkim okupacijskim snagama. Što je bilo najznačajnije, te su partizanske jedinice uspjele navesti dio talijanskih vojnika da im se pridruže, zajedno s ponešto tenkova i topničkog oruđa.

Italija je kapitulirala 8. rujna. U tom je trenutku u Ljubljanskoj pokrajini imala oko 50.000 vojnika. Sredinom prethodnog mjeseca jedinice MVAC-a imale su 6049 osoba, četničke snage bojnika Novaka između 300 i 400 ljudi, a partizanske jedinice 2958 boraca.⁷³ Prema profesoru Ferencu, partizani su zapravo bili daleko brojniji, ako im se pribroje naoružani borci u odborima Osvobodilne fronte, organizacijama SKOJ-a i drugim partizanskim skupinama.

Nakon predaje talijanske vojske, njihova nekadašnjeg zaštitnika i pokrovitelja, među četnicima i bivšim snagama MVAC-a zavlada je velika neizvjesnost. Najviše od svega razočarala ih je činjenica da se savezničke jedinice nisu iskrcale ni u Istri, ni na istočnoj jadranskoj obali. Kao dio snaga generala Mihailovića, tako nisu dobili priliku za političko manevriranje u odnosu prema Saveznicima. U Grčaricama i Turjaku došlo je do prekida komunikacija s nadređenim zapovjedništvima ili do samog raspada tih zapovjedništava. Zbog toga su se četnici u Grčaricama ukopali, u nadi da će pojačanja stići na vrijeme, dok su u Turjaku gotovo dvije trećine jedinica, ili oko 750 ljudi, ostale u dvorcu, namjeravajući odolijevati napadima do dolaska pomoći iz Ljubljane. Ostale jedinice premjestile su se u selo Zapotok, tri-četiri kilometra dalje prema zapadu, gdje su im se pridružili ostaci ostalih bivših jedinica MVAC-a i dvije male četničke jedinice koje su došle u to područje.

Partizani su željeli maksimalno iskoristiti novostečenu prednost. Nakon što su odbili ultimativni poziv na predaju 9. i 10. rujna, četnike je u Grčaricama potpuno razbila partizanska brigada koja se služila dvjema talijanskim haubicama. Partizani su 14. rujna dovršili okruživanje Turjaka. Branitelji su odbili predaju i opsada je potrajala do 19. rujna. Za brzi pad ponovno je bilo zaslužno teško oružje koje su partizani preoteli Talijanima. U istom su razdoblju partizani zarobili i ljudstvo drugih bivših jedinica MVAC-a, među njima i dio onih koji su se okupile kod Zapotoka, nastojeći se probiti prema Ljubljani (gdje su ih razoružali Nijemci). Kidrič je 21. rujna izvijestio da partizani imaju oko 1200 ratnih zarobljenika. Manjem dijelu suđeno je zbog ratnih zločina, te su strijeljani, dok je većina raspoređena u radne bojne ili radne jedinice kao pripremu za ulazak u partizanske redove.⁷⁴

U vezi s brojem likvidiranih iz redova zarobljenika iz Grčarica i Turjaka i dalje postoje veliki prijevori. Prema partizanskim podacima, na smrt je suđeno oko 115 bivših pripadnika MVAC-a i četnika, dok su ostali ustrijeljeni u pokušaju bijega iz radnih jedinica. Međutim, slovenski protupartizanski izvori navode da je nakon talijanske kapitulacije likvidirano čak 1000 zatočenika iz kolaboracionističkih redova.⁷⁵ S obzirom na duboko ukorijenjenu sklonost jugoslavenskih komunističkih vlasti da umanje ili ne priznaju broj likvidiranih

pripadnika neprijateljskih formacija, te sklonost bivših kolaboracionista da uvećaju broj svojih žrtava, vjerojatno ćemo morati pričekati još koju godinu da doznamo cjelovitu istinu o toj epizodi u partizanskome obračunu s „narodnim neprijateljem”.

Nakon razočaranja doživljenih u vezi s organizacijama Slovenske ljudske stranke, te uništenja glavnine njegovih snaga kod Grčarica, bojnič Novak je naredio raspuštanje preostalih četničkih jedinica. No Nijemci su ih već bili razoružali zajedno s nekadašnjim jedinicama MVAC-a koje su došle iz Zapotoka. Novak se povukao iz Slovenskog saveza, te je 26. rujna 1943. iz Ljubljane otputovao u Italiju.⁷⁶

Katastrofe kod Turjaka i Grčarica bile su tek najgore epizode u raspadu slovenskih snaga koje su surađivale s Talijanima. Prema Frančku Sajeu, od oko 6500 pripadnika tih snaga u Ljubljanskoj pokrajini u vrijeme talijanske kapitulacije, njih približno 3000 zarobili su partizani, oko 500 ih je poginulo u borbama protiv partizana, 1000 je dobrovoljno pristupilo partizanskim jedinicama, dok se oko 2000 pridružilo kasnije slovenskim domobranima, pod njemačkim pokroviteljstvom.⁷⁷ Tako su dalekosežni događaji koji su uslijedili odmah nakon završetka talijanske vladavine Ljubljanskom pokrajinom donijele kraj i slovenskim četnicima, kao i gotovo potpun raspad slovenskih snaga koje su služile kao jedinice MVAC-a. To, kao i činjenica da su partizani u vrijeme njihove predaje uspjeli razoružati velik dio talijanskih snaga u Ljubljanskoj pokrajini, čime su došli do znatnih količina oružja i druge vojne opreme i zaliha, dovelo je do naglog porasta broja pripadnika partizanskih snaga i silnog jačanja njihova položaja i ugleda.

Zapadno od Ljubljanske pokrajine, u Slovenskome primorju i Istri, slovensko i hrvatsko stanovništvo nakon propasti talijanske vojske i vlasti u rujnu 1943. toplo je dočekalo partizane kao osloboditelje. Razlog je ležao u potiskivanome neprijateljstvu prema ugnjetavačkoj talijanskoj vlasti tijekom prethodne 24 godine, te uspješnim pripremnim političkim i propagandnim akcijama koje su partizani poduzeli tijekom prethodne godine. Znatan broj talijanskih antifašista surađivao je s partizanima, barem u početku. Kad je riječ o političkim aspektima, partizani su odmah uspostavili vlastitu upravu, te su 16. rujna proglasili ujedinjenje Slovenskog primorja sa slobodnom Slovenijom, koja je postala dijelom federativne Jugoslavije. S vojnoga gledišta pokušavali su u svoje jedinice pridobiti dobrovoljce, te su odredili opću mobilizaciju mladih ljudi kako bi povećali postojeće i osnovali nove jedinice. Nekoliko jedinica formirali su čak i od antifašistički nastrojenih talijanskih vojnika i civila. Glavni vojni cilj partizana bilo je uništenje komunikacija radi otežavanja kretanja njemačkih jedinica i vojnih transporta. Činjenica da slovenske buržoaske političke snage u Slovenskome primorju nisu imale vojnih efektivna sličnih nekadašnjim jedinicama MVAC-a u Ljubljanskoj pokrajini, te da, iz obzira pre-

ma talijanskim vlastima, nisu imale ilegalne političke organizacije, također je pomogla partizanima.

Komunističke upravne, vojne i stranačke organizacije u Slovenskome primorju i Istri nakon što su partizani preuzeli nadzor nad tim područjem nisu bile onoliko raširene i djelotvorne kako nas pokušavaju uvjeriti jugoslavenski komunistički izvori. Do velikih razlika došlo je i između KPJ (odnosno njezinih dijelova – KP Slovenije i KP Hrvatske), te KP Italije u vezi s jugoslavenskim postupcima i politikom u tek oslobođenim područjima, koje su jugoslavenski komunisti pripojili Jugoslaviji bez razgovora s talijanskim komunistima. Nadalje, prema iskazima talijanskih svjedoka, snage jugoslavenskih partizana upustile su se u masovne akcije zastrašivanja i odmazde, te su do trenutka kad su ta područja zauzeli Nijemci, u Slovenskome primorju i Istri ubili između 400 i 500 osoba. Bez ikakvog suđenja, ti su ljudi strijeljani ili su živi bačeni u kraške jame.⁷⁸

Nakon talijanske kapitulacije, Nijemci su odlučiti preuzeti nadzor nad Slovenskim primorjem i Istrom, te Ljubljanskom pokrajinom, pa ih organizirati i vojno i upravno. Budući da su partizani ugrožavali važne željezničke komunikacije, te su mogli u velikoj mjeri pomoći invazijskim snagama u slučaju savezničkog iskrcavanja u Istri, Nijemci su čišćenje tih područja proglasili naglašeno prioritetnim. A budući da ondje nisu imali dovoljno snaga, prvo su morali dovesti pojačanja iz drugih područja. Operaciju je vodila Armijska skupina B, razmještena na talijanskome sjeveru. Nijemci su poduzeli velike akcije protiv partizana u Slovenskome primorju od 25. do 30. rujna, a u Istri od 2. do 10. listopada. Nanijeli su im velike gubitke, te zaposjeli veći dio teritorija koji je kratkotrajno bio u partizanskim rukama. Glavni razlog za njihov munjevit uspjeh ležao je u činjenici da su u tim krajevima partizani bili razmjestili uglavnom nove, na brzinu naoružane ili proširene jedinice bez borbenog iskustva i s neiskusnim zapovjednicima. Hitler je njemačkim snagama naredio da budu primjerno okrutni, te na licu mjesta strijeljaju sve koji se opiru, bez obzira na nacionalnost (tj. bez obzira je li bila riječ o Slovencima, Hrvatima ili Talijanima), kako bi ciljeve ostvarili što brže i kako bi iste snage bile na raspolaganju za djelovanje u drugim područjima.⁷⁹

Nakon uništenja partizanskih snaga u području Slovenskog primorja i Istre, Nijemci su sličnu operaciju proveli i u Ljubljanskoj pokrajini. Ta ofenziva, koju su neki usporedili i s ofenzivom koju su Talijani provodili od srpnja do studenog 1942, trajala je od 21. listopada do 12. studenoga 1943. godine. Iako su slovenski partizani pretrpjeli velike gubitke, te su protjerani s velikog dijela oslobođenog teritorija, nisu doživjeli poraz, te su se i dalje ustrajno pojavljivali u navodno očišćenim područjima. S odmicanjem rata, i dalje su jačali i širili područje djelovanja.⁸⁰

NJEMAČKA OKUPACIJA LJUBLJANSKE POKRAJINE

Operacija Achse bila je plod njemačkog plana da nakon talijanske kapitulacije preuzme područja koja je dotada pod okupacijom držala Italija. No već dva tjedna prije kapitulacije, i unatoč talijanskim prosvjedima, Nijemci su dvije pukovnije 71. pješačke divizije iz Koruške i Gorenjske rasporedili širom Ljubljanske pokrajine, sve do Slovenskog primorja i u neposrednoj blizini Trsta, te treću pukovniju stacionirali na području Ljubljane, uz željezničku prugu Ljubljana – Postojna. U Ljubljansku pokrajinu doveli su, između 9. i 14. rujna, i dodatne snage, uglavnom jedinice SS-a, policije i žandarmerije.⁸¹ U tim područjima ponajprije su željeli osigurati glavne komunikacije koje su jugoistočnu i središnju Europu povezivale s njemačkim snagama u Italiji.

Najvjerojatnije prema ranijem prijedlogu Friedricha Rainera, Gauleitera Koruške, Hitler je već 10. rujna 1943. godine naložio uspostavu dviju operativnih zona na talijanskome teritoriju, Donje alpske zone i Jadranske obalne zone. Cilj je bio u obje zone stvoriti posebne uprave koje će u cijelosti moći odgovoriti na lokalne vojne potrebe. Franz Hofer, Gauleiter Tirola, postao je i vrhovnim komesarom Donje alpske zone, dok je Rainer, Gauleiter Koruške, postao i vrhovnim komesarom Jadranske obalne zone. Budući da su upravo, 9. rujna, pripomogli formiranju nove talijanske fašističke vlade u Münchenu, te 12. rujna spasili Mussolinija, formiranje tih dviju zona bilo je politički delikatna problem, pa ukaz o njihovoj stvaranju nije objavljen. Upute o organizaciji i upravi u dvjema zonama samo su, kako se čini, 12. rujna usmeno prenijete Hoferu i Raineru.⁸²

U vojnome smislu, Jadranska obalna zona bila je od rujna do početka studenoga 1943. pod odgovornošću Armijske skupine B pod zapovjedništvom feldmaršala Erwina Rommela, a obuhvaćala je sjevernu Italiju, od granice Francuske do granice NDH. Početkom studenoga, Armijska skupina B reorganizirana je kao Armija za specijalne potrebe i upućena u zapadnu Europu. Jadranska obalna zona našla se pod zapovjedništvom generala Ludwiga Küblera. On je bio izravno podređen feldmaršalu Albertu Kesselringu, koji je kao zapovjednik Armijske skupine C i glavni zapovjednik za jugozapadnu Europu postavljen za zapovjednika svih njemačkih jedinica u čitavoj Italiji, pa tako

i Jadranskoj obalnoj zoni. Vojne snage u toj zoni preimenovane su 10. rujna 1944. u XCVII. armijski korpus, te su ostale dijelom Kesselringovih snaga sve do početka travnja 1945, kad je približavanje snažne i dobro opremljene partizanske 4. armije Istri rezultiralo prebacivanjem tih snaga pod zapovjedništvo general pukovnika Alexandera Lohra, novog glavnog zapovjednika za jugoistočnu Europu. Policijske i SS jedinice u Jadranskoj obalnoj zoni, uz iznimku jedinica u Ljubljanskoj pokrajini, bile su pod zapovjedništvom policijskog generala Odila Globocnika, višeg SS i policijskog komandanta u Trstu.⁸³

Vrhovni komesar Rainer podijelio je Jadransku obalnu zonu na šest pokrajina: Gorica, Kvarner, Ljubljana, Pula, Trst i Udine. Nekadašnja Ljubljanska pokrajina nastavila je postojati kao zasebna administrativna jedinica uz istu nižu administrativnu organizaciju kao u Jugoslaviji do travnja 1941. i pod talijanskom okupacijom. U svim Pokrajinama osim u Ljubljani, Rainer je na mjesta prefekta imenovao Talijane. U Ljubljanskoj pokrajini za predsjednika pokrajinske vlade imenovao je Lea Rupnika. Kao bivši jugoslavenski general i ljubljanski gradonačelnik pod talijanskom vlašću, Rupnik je dužnost preuzeo 22. rujna 1943. godine.⁸⁴ On je za to mjesto bio posve logičan izbor. Osim što je ranije bio profesionalni vojnik i što je surađivao s Talijanima, imao je i preporuke ljubljanskog biskupa Rožmana, pa tako i potporu većine katolički orijentiranih političara. Osim toga, Rupnik je djelovao i pod pretpostavkom da će Nijemci dobiti rat. Njegove ovlasti i prava bili su vrlo ograničeni, te je služio tek kao oruđe u rukama njemačkih okupacijskih vlasti.⁸⁵

Na čelo svake od pokrajinskih civilnih vlasti Nijemci su imenovali savjetodavnu skupinu, a prvi među njezinim članovima nosio je bezazlenu titulu „njemačkog savjetnika” (*der deutsche Berater*). Taj je čovjek zapravo bio glavni izvršni dužnosnik u pokrajini. Prvi njemački savjetnik u Ljubljanskoj pokrajini bio je Hermann Doujak. Nakon samo deset dana provedenih na toj funkciji, zamijenio ga je policijski general potpukovnik Erwin Rösener, visoki voda SS-a i policije u Alpenlandu iz Salzburga. Rösener je izravno odgovarao Himmleru. Osim nadzora nad ljubljanskom pokrajinskom upravom, glavna mu je zadaća bila borba protiv slovenskih partizana u pokrajini, kao i u slovenskim područjima koja su Nijemci zauzeli u travnju 1941. godine. Sigurnosna policija i Sigurnosna služba za Korušku, sa sjedištem na Bledu, bili su zaduženi za političko i drugo policijsko djelovanje u Ljubljanskoj pokrajini. Te su službe u Ljubljani imale posebno izaslanstvo, čiji su članovi surađivali i nadgledali slovensku političku policiju, na čelu s Lovrom Hacinom, predratnim ravnateljem ljubljanske policije, a sada dužnosnikom kojeg je imenovao general Rupnik.⁸⁶

Budući da su slovenske antikomunističke snage nakon talijanske predaje bile u većoj opasnosti od partizana nego ranije i budući da se na jugoslavenskom teritoriju nisu iskrcale savezničke jedinice, bilo je posve prirodno da te snage potraže pomoć Nijemaca kako bi se održale i nastavile boriti protiv

komunista. Slično tome, Nijemcima, kojima je nedostajalo ljudstva, odgovaralo je da uza sebe imaju što više jugoslavenskih protupartizanskih skupina, pa tako i one iz Slovenije. I Rainer i Rösener znali su da su slovenske protupartizanske sile u Ljubljanskoj pokrajini surađivale s Talijanima protiv partizana, te su bili čvrsto odlučili navesti slično organizirane slovenske snage da im pomognu.⁸⁷

S obzirom na takvu odlučnost, nije bilo nimalo neobično što je Rainer predložio da Rupnik počne organizirati nove protupartizanske snage čim je ovaj preuzeo dužnost pokrajinskog predsjednika. To je zacijelo odgovaralo i Rupniku osobno i protupartizanskim političkim i oružanim skupinama koje su ranije surađivale s Talijanima. Rupnik je objavio poziv dobrovoljcima za pristupanje Domobranskoj legiji 24. rujna, kojem se do 1. listopada odazvalo oko 1000 nekadašnjih pripadnika MVAC-a i drugih muškaraca. Štoviše, tri nekadašnje jedinice MVAC-a izbjegle su uništenje i raspad nakon talijanske kapitulacije pronalaženjem utočišta kod Nijemaca. One su ubrzo formirane kao prve tri bojne slovenskih domobrana pod njemačkim pokroviteljstvom, te su zajedno s njemačkim jedinicama otpočele borbu protiv partizana u Ljubljanskoj pokrajini.⁸⁸ Bio je to početak vojne suradnje slovenskih protupartizanskih snaga s Nijemcima, koja se ustrajno širila i koja je potrajala do završetka rata. Ubrzo nakon početka mobilizacije snaga za domobranske jedinice, Rösener je preuzeo tu oružanu organizaciju u nastanku i podijelio je na dva odjela, organizacijski i propagandni. Na čelna mjesta postavljeni su nekadašnji jugoslavenski časnici slovenske narodnosti koji su služili u jedinicama MVAC-a i bili poznati po bliskim vezama s organizacijama Slovenske ljudske stranke (Odborom za Slovenske straže i Slovenskom legijom), premda su djelovali pod budnim njemačkim okom. Zapovjedni stožer za borbu protiv gerilskih skupina (*Führungsstab für Bandenbekämpfung*) Rösener je utemeljio 30. rujna.⁸⁹ S vremenom, uz potpunu Rupnikovu suradnju, zatim suradnju slovenskih časnika i protupartizanskih političkih snaga, domobrane je učinio glavnim instrumentom za borbu protiv partizana u Ljubljanskoj pokrajini. Iako je Rupnik pokrenuo stvaranje domobrana, nad tim jedinicama nije imao nikakav nadzor, čak ni nakon što ga je Rösener u rujnu 1944. imenovao glavnim inspektorom. U tom je svojstvu pomagao samo s novačenjem i obukom. Prilikom obilaska jedinica na terenu, Rupnik ih je uvijek pozivao da budu dobri i disciplinirani vojnici, da tijesno surađuju s njemačkim snagama, te da se odlučno bore protiv partizana.⁹⁰

Domobrani su isprva bili organizirani u čete i bataljune. Nakon toga Nijemci su te jedinice nekoliko puta reorganizirali i regrupirali. U posljednjim fazama rata, njemački su oficiri pod zapovjedništvom imali nekoliko bataljuna, a neke od njih imale su mješovit slovensko-njemački sastav. Prema slovenskim izvorima koji su surađivali s domobranima, te su jedinice u rujnu 1944. imale oko 13.000 oficira i vojnika. Bile su potpuno naoružane i opskrbljene, a plaćale su ih njemačke okupacijske vlasti. Kad god su sudjelovale

u operacijama protiv partizana, te su jedinice dolazile pod više njemačko zapovjedništvo. Domobrani su 20. travnja 1944. svečano prisegnuli da će se zajedno s SS-om i njemačkom policijom, pod Führerovim vodstvom boriti protiv komunističkih gerilaca, bandita i njihovih saveznika, dakle sovjetskih i savezničkih jedinica. Iako su vjerojatno djelovale pod prisilom i uz veliku rezerviranost, zbog činjenice da su tako prisegnule, domobranske jedinice postale su sumnjive u očima zapadnih Saveznika.⁹¹

Slovenskim domobranima po ideologiji, organizaciji i svrsi bili su srodni domobrani pod njemačkim pokroviteljstvom u Slovenskom primorju i Tršćanskoj pokrajini, koja se od studenoga 1943. organizirala radi borbe protiv partizana u tom području. Glavni inspektor i kasnije zapovjednik tih jedinica bio je pukovnik Anton Kokalj, bivši jugoslavenski oficir kojeg je onamo iz Ljubljane uputila Slovenska ljudska stranka, a kojeg je imenovao i koji je bio izravno podčinjen policijskome generalu Globocniku, višem vođi SS-a i policije u Trstu. Do konca srpnja 1944. u tim se jedinicama našlo 1815 časnika, dočasnika i vojnika, od dobrovoljaca do onih koji su u sastav tih jedinica ušli djelomičnom mobilizacijom. Većina časnika potekla je iz redova slovenskih domobrana u Ljubljanskoj pokrajini. Domobrani u Primorju bili su organizirani u čete, a u mjeri u kojoj su to dopuštali Nijemci, pomagali su im slovenski domobrani.⁹²

Pukovnik (kasnije general) Ivan Prezelj, predstavnik generala Mihailovića u Sloveniji nakon odlaska bojnika Novaka, pokušao je sredinom 1944. navesti nekolicinu domobranskih oficira i vojnika da u Sloveniji ponovno formiraju jedinice Jugoslavenske vojske u otadžbini. Onih nekoliko malenih jedinica koje su formirane raspalo se gotovo odmah, dijelom jer nisu imali političku bazu, a dijelom i zbog njemačke intervencije. No četnička jedinica koju je u Donjoj Štajerskoj organizirao Jože Melaher, pristaša Slovenske ljudske stranke, održala se do završetka rata.⁹³

Slovinci koji su služili u domobranima, iako su nominalno bili na strani sila Osovine, povremeno su pomagali Saveznicima pružajući pomoć savezničkim zrakoplovcima oborenima iznad slovenskog teritorija. Rudolf Hirschegger, slovenski klerikalac koji je služio i u MVAC-u i u domobranima, opisao je kako je spasio jednog američkog pilota čiji su zrakoplov Nijemci u studenome 1944. oborili u okolici Ljubljane. Odveo je pilota na navodno sigurno mjesto, gdje su domobrani već skrivali četrnaestoricu američkih avijatičara. No Nijemci su ih otkrili, te ih odveli kao ratne zarobljenike. Za razliku od takvih akcija, Hirschegger je ustvrdio: „Prava je istina da su partizani ubili sve zrakoplovce koji su se pokušali spasiti na slovenskome tlu i koji su pali u njihove ruke (Borovnica, Velike Lašče i drugdje). Na završetku rata kod njih nije bio ni jedan jedini zrakoplovac kojeg su mogli predati Britancima ili Amerikancima.” Kao što smo već vidjeli, činjenice ipak govore drukčije.⁹⁴

SURADNJA S NEPRIJATELJEM PROTUPARTIZANSKE SNAGE VODI U PORAZ

Slovenske političke stranke u Slovenskom savezu i Slovenskom nacionalnom vijeću, utemeljenome u listopadu 1944 (vidi dolje), i dalje su bile emocionalno privržene Saveznicima, te su očekivali da će upravo njihova strana dobiti rat. Cilj im je bio pričekati povoljnu priliku kad će, nakon dolaska savezničkih snaga u Istru, moći iskazati privrženost njima i okrenuti se protiv Nijemaca. U međuvremenu su partizane smatrali svojim najvećim neprijateljem, silom protiv koje se treba boriti svim mogućim sredstvima. Katoličke političke snage u Savezu ustrajno su naglašavale da je njihova borba usmjerena protiv „bezbožničkog komunizma”. Upravo tu suradnju sa silama Osovine radi suzbijanja veće opasnosti od komunističke pobjede članovi Saveza ustrajno su pokušavali objasniti zapadnim Saveznicima. U dopisu koji su 20. prosinca 1943. uputili jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi u Kairu, a koji je posredstvom jugoslavenske i britanske diplomatske misije u Vatikanu prenijet i britanskom Ministarstvu vanjskih poslova, predstavnici Slovenske ljudske stranke ustvrdili su:

Koraci koje su Slovenci poduzeli radi onemogućavanja destruktivnih aktivnosti komunista s pomoću oružanog otpora protiv njih ni u kojem slučaju nisu trebale poslužiti kao pomoć silama Osovine. Oružani otpor komunizmu Slovincima je nametnuo komunistički terorizam. Slovenci su odlučili obraniti se, ali obraniti i život Slovenaca kao naroda. Te mjere na planu samoobrane nadalje su imale cilj stvaranja oružane sile kojom će se u trenutku njemačkog sloma na slovenskome teritoriju osigurati zakonita uprava, te održavati javni red i mir. Tim sredstvima Slovenci su namjeravali pripomoći savezničkom oslobađanju zemlje.⁹⁵

Izvještaji britanskih časnika za vezu sa slovenskim partizanima stvarali su drukčiju sliku. Glavni zaključak u vezi sa slovenskim domobranima glasio je da su Nijemci od te organizacije stvorili važnu silu, osobito za zaštitu željezničkih pruga i borbu protiv partizana. Kao što je jedan britanski časnik napisao 23. srpnja 1944. godine: „Stoga su pripadnici Bele garde po djelovanju

zakleti neprijatelji Saveznika. Njihovo postojanje partizanima uskraćuje toliko potrebno ljudstvo i neizmjereno olakšava zadaće Nijemcima.”⁹⁶

Njemački zapovjednici bili su svjesni prozapadnih sklonosti slovenskih domobrana. U izvještaju XCVII. korpusa od 17. prosinca 1944. o aktualnoj situaciji kod neprijatelja stoji da se domobrani, sve dok se bore protiv Titovih partizana, mogu smatrati pouzdanima. No u slučaju savezničkog iskrcavanja u Istri, njezini bi pripadnici promijenili stranu, kao i srpske skupine koje surađuju s okupacijskim snagama, odnosno Ljotičev Srpski dobrovoljački korpus, te četnici Dobrosava Jevđevića i Momčila Đujića, koji su u to područje odreda došli na njemački poticaj. Čak i oružane snage NDH, glasilo je upozorenje u izvještaju, trebat će pomno motriti u slučaju savezničkog iskrcavanja.⁹⁷ Zbog toga su Nijemci strogo nadzirali slovenske kolaboracioniste i uspješno onemogućavali svaki njihov pokušaj da stupe u vezu sa Saveznicima i steknu njihovu potporu.⁹⁸

U borbi slovenskih antikomunističkih snaga protiv Osvobodilne fronte, slovenska politička policija pod zapovjedništvom Lovre Hacina igrala je vrlo važnu ulogu. Radi djelotvorne borbe protiv partizana, utemeljio je podružnice policijske organizacije u šest većih gradova u Ljubljanskoj pokrajini. Općenito gledano, policija, domobrani i Gestapo tijesno su surađivali. Radi izbjegavanja kritika zbog policijske okrutnosti prema uhićenim partizanima i njihovim simpatizerima, u proljeće 1944. u više je gradova, pa tako i Ljubljani, utemeljena neslužbena tajna organizacija Crna ruka. Ona je privodila, mučila ili na licu mjesta ubijala pripadnike Osvobodilne fronte.⁹⁹ Jedna od glavnih zadaća policije na kolaboracionističkoj strani i VOS-a na komunističkoj strani bila je ubacivanje u protivničke organizacije radi prikupljanja informacija o njihovim agentima i načinu djelovanja. Borba između dviju strana trajala je bez prekida i bila vrlo krvava, a temeljila se isključivo na ideološkim razlikama. U tom smislu vrlo su zanimljiva opažanja pukovnika Vladimira Vauhnika, iskusnog predratnog jugoslavenskog obavještajca i protivnika partizana, koji je tijekom prvih dviju godina okupacije za račun Britanaca organizirao obavještajnu mrežu u Hrvatskoj i Sloveniji. U pismu koje je u lipnju 1944. uputio iz Švicarske, napisao je da su slovenska policija i domobrani „počistili sve što se moglo sumnjiviti za feničarske sklonosti. U mnogim slučajevima pretjerali su u pomaganju Nijemcima, čak toliko da se sad uistinu mogu smatrati kolaboracionistima.”¹⁰⁰

U pokušaju da uspostave protutežu SNOS-u (Slovenskom narodnooslobodilačkom vijeću) koje su slovenski partizani utemeljili 19-20. veljače, a koje se proglasilo najvišim organom slovenske državnosti, protupartizanske političke stranke i skupine, pod vodstvom Slovenske ljudske stranke, utemeljile su 29. listopada 1944. Slovensko narodno vijeće. Istog dana Vijeće je izdalo deklaraciju koju je potpisalo tristotinjak sudionika, među njima i biskup Rožman (pod pseudonimom), i u kojoj su iznijeti slovenski nacionalni ciljevi: formira-

nje ujedinjene Slovenije koja bi obuhvatila čitav teritorij na kojem žive Sloveni (samo Sloveniju, sa Slovenskim primorjem i južnim dijelovima Koruške), kao federalne jedinice u jugoslavenskoj državi pod dinastijom Karađorđević, te prijenos svih prava vrhovne slovenske narodne vlasti na Vijeće.

Unatoč iskrenim i uvjerljivim prozapadnim stavovima slovenskih protukomunističkih političkih stranaka i skupina, njihova suradnja s talijanskim i njemačkim okupacijskim snagama u tom strateški važnom području išla je na štetu i slovenskih partizana i zapadnih Saveznika. Stoga nije neobično što su Saveznici, procjenjujući situaciju s kratkoročnog vojnog stajališta, odlučili političku i vojnu potporu preusmjeriti slovenskim partizanima, od kojih su imali korist, dok su slovenske protupartizanske snage počeli smatrati neprijateljskim. Nakon što ga je u drugoj polovici 1943. tako definirala Velika Britanija, oblikovatelj i voditelj savezničke politike prema suprotstavljenim domaćim skupinama u Jugoslaviji, takav je stav sve više dobivao na težini, a nade koje su slovenski domobrani i Mihailovićeve četnici polagali u zapadne Saveznike pokazala su se posve neutemeljenim. Štoviše, pod britanskim pritiskom, kralj Petar II pozvao je u govoru emitiranom preko BBC-ja 12. rujna 1944. vojnike Jugoslavenske vojske u otadžbini, kao i Hrvate i Slovence u raznim kolaboracionističkim formacijama, da se pridruže snagama maršala Tita. Kao važan vođa Slovenske ljudske stranke u izbjeglištvu, vlč. Alojz Kuhar također je preko BBC-ja pozvao slovenske domobrane da prijeđu pod Titovo zapovjedništvo.¹⁰¹ Tito je proglasio amnestiju za pripadnike svih jugoslavenskih kolaboracionističkih snaga u rujnu 1944, pa tako i slovenskih domobrana, koji nemaju kazneni dosje i koji su voljni priključiti se partizanima. No pripadnici domobrana na taj su poziv reagirali tek u ograničenim razmjerima. Čini se da je glavni razlog bila protupropaganda domobrana koja je tvrdila da će se Nijemci osvetiti obiteljima onih koji prijeđu pod partizansko zapovjedništvo.¹⁰² Jedan od faktora bile su i izražene katoličke i antikomunističke vrijednosti pripadnika domobranskih jedinica.

Iako su Saveznici podupirali slovenske partizane, odnosi među njima u svakom trenutku ipak nisu bili idilični. Nakon misija bojnika Jonesa u lipnju i srpnju 1943. godine, još je nekoliko britanskih vojnih misija provelo više vremena s partizanima. Pridružilo im se i nekoliko američkih i sovjetskih vojnih misija. Kad su savezničke misije pokušavale prikupiti vojne i političke podatke o partizanskim organizacijama i planovima za budućnost, i u Sloveniji i u drugim dijelovima Jugoslavije, partizanski čelnici pokazivali su oprez i sumnjičavost. Takve aktivnosti smatrali su potencijalno opasnim za svoje vojne i političke interese. Stoga su savezničke misije imale ograničeno kretanje i kontakte, te su dobivale vrlo oskudne informacije, dok su sovjetske misije uživale puno povjerenje i djelovale bez nadzora i ograničenja. Prema iskazima savezničkih misija, slovenski partizani nisu ispunili očekivanja Saveznika i po-

mogli savezničkim misijama u prodiranju na austrijski teritorij, uspostavljanju kontakata i pribavljanju željenih obavještajnih podataka.¹⁰³ Štoviše, u Trstu, Istri, Julijskoj krajini i Koruškoj, odnosi između zapadnih Saveznika i jugoslavenskih partizana dosegli su točku potencijalne eksplozivnosti. Na koncu su očuvani mir i suradnja, no Jugoslaveni su bili prisiljeni znatno umanjiti teritorijalne aspiracije prema Italiji i posve od njih odustati u slučaju Austrije.¹⁰⁴

Suradnja slovenskih protukomunističkih snaga – poput suradnje generala Mihailovića i četnika – s Talijanima i Nijemcima protiv partizana bila je prepuna opasnosti. Od talijanske kapitulacije, a osobito tijekom posljednje godine rata, položaj slovenskih kolaboracionista postao je iznimno osjetljiv. Kao što se izrazio Tine Debeljak, važan poslijeratni slovenski emigrant: „Novonastala situacija svim je slovenskim demokratskim skupinama ulila strah u kosti. Najviše ih je zaokupljalo pitanje... kako sa slovenskih antikomunističkih snaga skinuti stigmu suradnje i kako ponovno steći izvornu zapadnoeuropsku političku orijentaciju i savezništvo.”¹⁰⁵ No, u tome nisu uspjele. O sudbini koju su doživjele nakon rata više riječi bit će u zaključku ove studije.

Bilješke

¹ Ferenc, „Le système d'occupation des Nazis en Slovenie”, str. 49.

² Više o njemačkim tvrdnjama u Herzogovoj knjizi *Besatzungsverwaltung*, str. 46, u kojoj se navode podaci iz službenih njemačkih dokumenata. Brojke Kulturbunda iznijete su u Biberovoj knjizi *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 17-22. Jedan od najautoritativnijih njemačkih izvora navodi da je 1. rujna 1939. u Sloveniji živjelo 29.200 folksdojčera. Vidi *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 122E. Sažet prikaz nacističkih pogleda i njemačkih ciljeva u slovenskim područjima okupiranim u travnju 1941. nalazi se u Richovoj knjizi *Hitler's War Aims*, sv. 2, str. 268-273.

³ Najbolji i najpotpuniji prikaz njemačkog protjerivanja Slovenaca iz Donje Štajerske, Gornje Kranjske i dijelova Koruške, te denacionalizacijske politike u tim područjima, daje Ferenc u knjizi *Nacistična raznarodovalna politika*. Ferenc je kasnije uredio knjigu *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien, 1941-1945* (u navodima citiran kao *Quellen*), s 323 dokumenta, od kojih je nekoliko i iz NDH. Više o posebnim problemima povezanim s protjerivanjem Slovenaca iz Gornje Kranjske u Ferencovu tekstu „Izgon Slovenaca”, str. 91-103. Više o protjerivanju Slovenaca iz Donje Štajerske i Gornje Kranjske u Miloševićevoj knjizi *Izbeglice i preseljenici*, str. 19-43.

⁴ Folksdojčeri u Sloveniji pod njemački su utjecaj došli ranije i sveobuhvatnije nego folksdojčeri u drugim dijelovima Jugoslavije. Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 43-58. i 93-127.

- ⁵ Više o Heydrichovu pozivu, *Quellen*, str. 67. Poruka Vrhovnog zapovjedništva njemačke vojske vojnome zapovjedniku okupirane Srbije: Micr. No. T-501, Roll 249, Fr. 1096. Samo dva dana ranije, isti se zapovjednik usprotivio prebacivanju oko 8000 Srba iz Bačke koju je pripojila Mađarska, u Srbiju, zbog poteškoća povezanih s njihovim smještajem i prehranom. Vidi Fr. 1098.
- ⁶ Micr. No. T-120, Roll 5782, Frs. H297,892-893, H297,897-903, H297,914 i *Quellen*, str. 10-104.
- ⁷ Micr. No. T-120, Roll 5781, Frs. H296,639-649, osobito Frs. H296,639 i *Quellen*, str. 109-110.
- Kao njemački izaslanik u NDH, Siegfried Kasche od početka je sudjelovao u preseljenu Slovenaca u Hrvatsku i protjerivanju odgovarajućeg broja Srba u Srbiju. Upravo je on iznio kronološki prikaz nacističkih mjera denacionalizacije, te njihovih posljedica u slovenskim krajevima pod njemačkom okupacijom, kao i mnoštvo statističkih podataka, u zaključnome izvještaju od 20. studenoga 1941, u mikrokopiji koju navodimo na početku ove bilješke.
- ⁸ Micr. No. T-120, Roll 5781, Frs. H296,639-640. *Quellen*, str. 163-169.
- ⁹ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 239-263.
- ¹⁰ Ferenc, „Izgon Slovenaca”, str. 94-95.
- ¹¹ Ibid., str. 96-97. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 279-283. *Quellen*, str. 231-233.
- ¹² Vidi podatke iz Kascheova izvještaja od 20. studenoga 1941. godine, Micr. No. T-120, Roll 5781, Frs. H296,640-641. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 284-287. Više o životu slovenskih prognanika u Srbiji u Ferencovoj knjizi *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 418-435. Roš, *Slovenski izgnanici v Srbiji* i Milošević, *Izbeglice i preseljenici*, osobito str. 259-262. i 268-272. Više o životu slovenskih prognanika u NDH u Ferencovoj knjizi *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 436-474. i Miloševićevoj knjizi *Izbeglice i preseljenici*, str. 325-342. Više o osobito teškim uvjetima u kojima su se našli Slovenci deportirani u Bosnu u Brčićevu tekstu „Naseljavanje slovenskih izbjeglica”, str. 301-315.
- ¹³ Micr. No. T-120, Roll 5781, Fr. H296,642; *Quellen*, str. 392-393. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 280-289.
- ¹⁴ Micr. No. T-120, Roll 5781, Fr. H296,656-57. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 290-332, te pismo autoru profesora Ferencu od 23. lipnja 1982. godine.
- ¹⁵ Pismo profesora Ferencu autoru od 23. lipnja 1982. godine.
- ¹⁶ Micr. No. T-120, Roll 5781, Frs. H296,624-646, a osobito Fr. H296,642.
- ¹⁷ Micr. No. T-120, Roll 5781, Frs. H296,646-648. Vidi i Kascheove izvještaje od 7. i 13. siječnja 1942: Micr. No. T-120, Roll 5781, Frs. H296,626-635.
- ¹⁸ Ferenc, „Nemški okupator v Ljubljani”, str. 188.
- ¹⁹ Mikuž, *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*, sv. 1, str. 63-67. Ferenc, „Nemški ‘Wehrmannschaft’”, str. 81-156. Idem, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 731-734, 745-761, 781-789.
- ²⁰ Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 734-744, 789-797.
- ²¹ Više o broju prognanih svećenika, A VII, fond NDH, reg. br. 17/5-1, kutija 238. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 245-246, 800. Ferenc u svojoj studiji minimalnu pozornost pridaje nacističkim progonima pripadnika Katoličke crkve u okupiranim slovenskim područjima.

- ²² Kao što je navedeno u knjizi *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 419.
- ²³ Imena partizana i talaca, među kojima je bilo i ponešto žena, a koje su smaknuli Nijemci, na temelju prijepisa službenih njemačkih objava, nalaze se u *Zborniku DNOR*, 6. serija, 1. knjiga, str. 291-510, 6. serija, 2. knjiga, str. 307-453 i 6. serija, 3. knjiga, str. 625-650. Nisam uspio pronaći druge sustavne podatke o masovnim smaknućima u dijelovima Slovenije pod njemačkom okupacijom u razdoblju nakon 4. studenoga 1942. godine.
- ²⁴ Više o prvom partizanskom pokušaju u svibnju 1942, *Zbornik DNOR*, 6. serija, 3. knjiga, str. 147. Više o sljedeća dva pokušaja: *Narodnoosvobodilna vojna*: drugi, u srpnju 1942., str. 269, 355-377, a posljednji, u siječnju 1944., str. 654-670. i 981-986.
- ²⁵ Favagrossa, *Perche perdemmo la guerra*, str. 156-157. i Mikuž, *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*, sv. 1, str. 37-45, 52-68.
- ²⁶ Ferenc, „Nemški okupator v Ljubljani”, str. 187-188.
- ²⁷ Micr. No. T-586, Roll 424, Frs. 12,146-163 i 12,172-187.
- ²⁸ Procjene o broju folksdojčera: Micr. No. T-586, Roll 424, Frs. 12,143-145. Više o preseljenu: *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 82E. Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 616-632. Frensing, *Die Umsiedlung der Gottscheer Deutschen*, str. 45-47, 87-98, 152-172.
- ²⁹ Italija, Stato Maggiore del R. Esercito, Ufficio Propaganda, *Bolletini della guerra*, str. 513-514. Juvančič, „Talijanski okupator v Ljubljani, 1941-1943”, str. 63-143, osobito str. 138.
- ³⁰ Kritički talijanski osvrt na njemačku politiku prema Slovencima u području pod njemačkom okupacijom nalazi se u izvještaju koji je 20. srpnja 1941. upućen Mussoliniju: Micr. No. T-586, Roll 424, Fr. 12,202.
- ³¹ Više o nastanku Osvobodilne fronte 1941. s jedne, i razvoju njezinih desničarskih protivnika s druge strane, u Škerlovu tekstu „Politični tokovi v Osvobodilni fronti”, str. 7-86, idem, „Nasprotniki Osvobodilne fronte”, str. 69-198. i pismu autoru od 23. lipnja 1982. profesora Ferencu.
- ³² Krivic, *Ljubljana v ilegali*, sv. 2, str. 276-293 i sv. 3, str. 286, 386. *Zbornik DNOR*, 6. serija, 3. knjiga, str. 149. Godine 1944. VOS je preuzela svejugoslavenska policijska organizacija OZNA (Odjeljenje za zaštitu naroda).
- ³³ Mikuž, „Narodna zaštita v Ljubljani”, str. 204-214. NZ je utemeljena u listopadu 1941, a njezine brojne zadaće definirane su u siječnju 1942. godine.
- ³⁴ Saje, *Belogardizem*, 1. izd., str. 129-131. Krivic, *Ljubljana v ilegali*, sv. 3, str. 295, 314, 322, 326-338, 346. U pismu od 17. studenoga 1942. Marjeti, prvi čovjek VOS-a, Kardelj navodi: „Trenutačno je glavna zadaća uništiti Belu gardu, politički, kao i fizički. Stoga možete likvidirati sve za koje javnosti možete bez problema dokazati da su započeli građanski rat u talijansku korist”. *Ljubljana v ilegali*, sv. 3, str. 39.
- ³⁵ Deklaracija od 1. svibnja u Krivicevoj knjizi *Ljubljana v ilegali*, sv. 3, str. 179, 189. Upozorenje od 27. svibnja: Saje, *Belogardizem*, 1. izd., str. 296-297.
- ³⁶ Klanjšček, „Slovenački partizanski odredi”, str. 88-89.
- ³⁷ Kardeljev izvještaj, *Zbornik DNOR*, 6. serija, 3. knjiga, str. 139. Graziolijski pogledi iznijeti su u Juvančičevu tekstu „Talijanski okupator v Ljubljani, 1941-1943”, str. 119.
- ³⁸ Saje, *Belogardizem*, 1. izd., str. 277-284. Jedan od prijedloga koji nije bio usmjeren protiv partizana bio je da Talijani uhititi i u zarobljeničke logore deportiraju velik broj bivših jugoslavenskih časnika i dočasnika koji su živjeli u Ljubljanskoj pokrajini, budući da ih se smatralo nesigurnim elementima. A Talijani su između 19. i 27. ožujka 1942. učinili

- upravo to: 1103 bivša časnika i dočasnika odveli su u logore za ratne zarobljenike. Ibid., str. 284.
- ³⁹ Više o Ehrlichovu dopisu u knjizi *Proces proti Rupniku*, str. 151-154.
- ⁴⁰ Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe*, sv. 1, str. 298-315. *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 321-323.
- ⁴¹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 320-327.
- ⁴² *Zbornik DNOR*, 6. serija, 3. knjiga, str. 406-407. Vidi i *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 322-323.
- ⁴³ Talijanski obavještajni izvještaj iz ožujka 1942. navodi da se situacija u Ljubljanskoj pokrajini malo-pomalo pogoršava, te da odnosi između civilnih i vojnih vlasti nisu na zadovoljavajućoj razini. Micr. No. T-586, Roll 424, Frs. 12,164-169. Svađe između Graziolija i Robottija jasno se odražavaju u Juvančičevu tekstu „Dokumenti okupatora”, str. 102-138. Prema njemačkome izvještaju iz prosinca 1942, Robotti je smijenjen s funkcije na Graziolijev zahtjev. Vidi Micr. No. T-175, Roll 124, Frs. 2,598,736-743. Budući da je tada promaknut na funkciju zapovjednika 2. armije, moguće je da je na djelu bilo vječito suparništvo vojske i Fašističke stranke.
- ⁴⁴ Više o postavljanju barikada u Ljubljani u Juvančičevu tekstu „Opasivanje Ljubljane žicom”, str. 141-154. O izvještaju divizije „Granatieri di Sardegna”, vidi *Zbornik DNOR*, 6. serija, 3. knjiga, str. 515-516. Kardeljeva analiza u *Zborniku DNOR*, 6. serija, 3. knjiga, str. 149, 276.
- ⁴⁵ Škerl, „Osmorica Robottijevih talcev”, str. 285-292, osobito str. 285.
- ⁴⁶ Slovenske procjene iznijete su u Vodušekovu tekstu, „Smisao talijanske okupacije”, str. 266-270, osobito str. 268, te Krivićevoj knjizi *Ljubljana v ilegali*, sv. 3, str. 156, 173. Talijanska statistika: Micr. No. T-821, Roll 405, Fr. 819.
- Prema podacima talijanske Druge armije, broj zatočenika 1. travnja 1943. u glavnim civilnim logorima za Slovence iznosio je: 2628 na Rabu, 4499 u Gonarsu, 35 u Monigu, 3013 u Chiesanuovi, 2390 u Viscu, 3183 u Reinicciju i 619 u logoru b. 83, dakle ukupno 16.367, odreda zbog razloga represijske prirode, te 4 u Gonarsu, 2465 u Monigu i 2 u Chiesanuovi, zbog razloga zaštite, dakle ukupno 18.838 osoba. Većinom se radilo o katolicima.
- ⁴⁷ Micr. No. T-821, Roll 498, Frs. 960-1205, osobito Frs. 976-1004, 1036-1058, 1160-1163. i 1195-1197.
- ⁴⁸ *Zbornik DNOR*, 6. serija, 3. knjiga, str. 429-441, 531-535.
- ⁴⁹ Ibid., str. 553-559.
- ⁵⁰ Ibid., str. 555-556. Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe*, sv. 2, str. 92-93. Više o fazama ofenzive od 16. srpnja do 4. studenoga u Mikuževoj knjizi, str. 92-141. i *Narodnoosvobodilnoj vojni*, str. 304-321.
- ⁵¹ Vidi, primjerice, Kardeljeva pisma Fischeru (Ivi Loli Ribaru, članu CK KPJ i partizanskog Vrhovnog štaba) od 14. srpnja i s početka kolovoza 1942. *Zbornik DNOR*, 6. serija, 3. knjiga, str. 139-150, 264-276.
- ⁵² Vidi ibid., str. 587-593, gdje se nalazi sažetak zapisnika s konferencije u Gorici na hrvatskome, te str. 596-600, gdje se nalazi sličan sažetak s konferencije koju je organizirao Robotti. Vidi i Saje, *Belogardizem*, 1. izd., str. 520.
- Dio talijanskih političara, poput Alda Vidusonija, glavnog tajnika Fašističke stranke, smatrao je da većinu Slovenaca treba jednostavno poubijati. Ciano, *Diaries*, str. 452. Tršćanski profesor Angelo Scocchi u promemoriji pod naslovom „Politica di frontiera. La difesa dell'Italia dallo slavismo”, pripremljenoj za talijanske vlasti u srpnju 1942, zagovarao je iskorjenjivanje svih Slovenaca i njihovo preseljenje u Italiju, u kolonije i u

Njemačka i Italija dijele Sloveniju

- Rusiju, koja će, kako je smatrao, nakon rata pripadati Njemačkoj. Slovenski teritorij nakon toga bi naselili Talijani. Micr. No. T-586, Roll 424, Frs. 12,225-255.
- ⁵³ Saje, *Belogardizem*, 1. izd., str. 393-398. *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 327-330.
- ⁵⁴ Više o snazi MVAC-a u rujnu i studenome 1942. u *Narodnoosvobodilnoj vojni*, str. 343, 346. Vidi i Saje, *Belogardizem*, 1. izd., str. 397-404. Više o snazi većine posebnih jedinica, njihovu naoružanju i talijanskim zapovjedništvima kojima su pridružene u veljači 1943: Micr. No. T-821, Roll 31, Frs. 218-219. Više o snazi MVAC-a u srpnju 1943. u *Narodnoosvobodilnoj vojni*, str. 520. Više o partizanskim reakcijama u Kardeljevu izvještaju Titu od 7. prosinca 1942. u Krivicevoj knjizi *Ljubljana v ilegali*, sv. 3, str. 68.
- ⁵⁵ Vidi Kardeljev izvještaj Titu od 14. prosinca 1942. u Krivicevoj knjizi *Ljubljana v ilegali*, sv. 3, str. 82.
- ⁵⁶ Ferenc, „Policijske racije”, str. 183-228, osobito str. 214-224. Saje, *Belogardizem*, 1. izd., str. 631-641. *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 520. Za potrebe velikih racija u prosincu 1942, nekoliko stotina slovenskih pripadnika MVAC-a iz okolnih područja dovedeno je u Ljubljano.
- ⁵⁷ U mojoj knjizi *The Chetniks*, str. 224, bilješka 81, ustvrdio sam da su, prema jednom izvještaju generala Robottija, nekim jedinicama Seoske straže zapovijedali katolički svećenici. Janez Grum iz Milwaukeeja, u Wisconsinu, poslao mi je dopis od 22. travnja 1976. kojim opovrgava tu tvrdnju. Prema riječima g. Gruma, koji je u međuratnoj Sloveniji bio učitelj, te poručnik u rezervnim snagama jugoslavenske Kraljevske vojske, te koji je kao časnik služio u Seoskim stražama od njihova nastanka, niti jedan katolički svećenik nikada nije bio na čelu tih jedinica. Prema njegovu mišljenju, izvještaj generala Robottija počivao je na posve razumljivoj pogrešnoj predodžbi. Nekim jedinicama Seoske straže zapovijedali su mladi seljaci koji nisu znali talijanski. U komunikaciji s talijanskim časnicima za vezu često su im pomagali katolički svećenici, koji su s Talijanima komunicirali zahvaljujući poznavanju latinskoga. Izgleda da su Talijani zaključili da jedinicama zapovijedaju svećenici. I premda je to možda točno, nema sumnje da su u mnogim slučajevima upravo svećenici bili glavni organizatori jedinica MVAC-a u ruralnim područjima, te da su Talijanima služili kao važan izvor informacija o partizanima i njihovim simpatizerima. Saje, *Belogardizem*, 1. izd., str. 517-574. G. Grum napisao je: „Istina je da su gotovo svi svećenici u Ljubljanskoj pokrajini javno iskazali naklonost prema Seoskim stražama.”
- ⁵⁸ U govoru na tajnome skupu, održanom 8. srpnja 1943, Rudolf Smersu, glavni vođa Slovenske legije, ustvrdio je: „Slovenska legija danas je najmoćnija politička i vojna organizacija. Talijani za nju ne znaju i postoji ilegalno. Ima 7000 članova u unutrašnjosti, od kojih je njih 6000 u Seoskim stražama, te 1600 članova koji su prisegnuli u Ljubljani. Sokolska legija ima 600 članova u Ljubljani i 100 izvan nje, a Narodna legija 200 članova u Ljubljani i 50 izvan nje.” O govoru je navodno izvijestio tajni partizanski agent koji je nazočio skupu. Vidi tekst „Slovenska Legija”, str. 294-301, osobito str. 298.
- ⁵⁹ Hrvatski prijevod tog proglasa vojnicima XI. korpusa od 1. siječnja 1943: *Zbornik DNOR*, 6. serija, 5. knjiga, str. 349-356, osobito str. 354-355.
- ⁶⁰ Više o Novakovim stavovima u tekstu K. Novaka „Otpor u Sloveniji”, str. 317-332.
- ⁶¹ Više o talijanskoj procjeni, vidi izvještaj talijanske Druge armije o političkim i vojnim zbivanjima na njezinu zapovjednom području, pa tako i u Ljubljanskoj pokrajini, u srpnju 1943. godine. Micr. No. T-821, Roll 31. Frs. 246-263, osobito Fr. 249.
- ⁶² Više o krhkome odnosu bivših jugoslavenskih oficira i podoficira koji su zapovijedali velikim brojem jedinica MVAC-a, te predstavnika Slovenske legije, koji su imali nadzor

nad tim jedinicama i u Kardeljevu izvještaju Titu od 14. prosinca 1942, u Krivicevoj knjizi *Ljubljana v ilegali*, sv. 3, str. 79.

Na žestoko protivljenje Slovenske ljudske stranke prijedlozima bojnika Novaka vjerojatno je utjecao još jedan faktor. Početkom 1943, dok je bio zarobljenik premijera jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu, Miha Krek počeo je sumnjati u mogućnost obnavljanja ujedinjene jugoslavenske države nakon rata zbog sve dubljeg antagonizma između hrvatskih i srbijanskih političara u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi. U razgovorima sa *sirom* Georgeom Rendelom, britanskim izaslanikom pri izbjegličkoj vladi, izrazio je sumnje u vezi s budućnošću zemlje, iako su Slovenci dotada snažno podupirali Jugoslaviju i dinastiju Karađorđević. Krek je pokušao odrediti kako bi Britanci reagirali na nejugoslavensku alternativu za Sloveniju, jer su Slovenci za svaku novu mogućnost željeli steći britansku potporu. Bila bi to država koja bi obuhvatila teritorij od Rijeke do Trsta na Jadranu, te do središnjeg dijela Dunava na istoku, a u kojoj bi Slovenija, ujedinjena sa slovenskim područjima u to vrijeme pod Italijom i Austrijom, bila jedna od federalnih jedinica. I u slučaju jugoslavenske i u slučaju nejugoslavenske alternative, u interesu Slovenske ljudske stranke, kao glavnog predstavnika slovenskih antikomunističkih snaga, bilo je da sve oružane snage održi na okupu, kao što ih je održavala i unutar okvira MVAC-a, umjesto da dio nadzora preda bojniku Novaku. Vidi Rendelove izvještaje od 4. ožujka i 28. svibnja 1943. britanskome Ministarstvu vanjskih poslova, F. O. 371/37630, R 2038/246/92 i F. O. 371/37630, R 4737/246/92.

⁶¹ *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 518.

⁶² O „lijevim skretanjima” vidi Tomasevich, *The Chetniks*, str. 210-211, 231, 257. Kardeljevi tekstovi: vidi njegova pisma od 14. srpnja i s početka kolovoza 1942. Fischeru (Ivi Loli Ribaru), *Zbornik DNOR*, 6. serija, 3. knjiga, str. 139-150, 264-276, te njegove izvještaje Titu od 7. i 14. prosinca 1942, u Krivicevoj knjizi *Ljubljana v ilegali*, sv. 3, str. 65-95, osobito str. 68, 74-79, 82-83.

⁶³ Krivic, *Ljubljana v ilegali*, sv. 3, str. 78-80. *Zbornik DNOR*, 6. serija, 4. knjiga, str. 229-231.

⁶⁴ Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe*, sv. 2, str. 170-177. *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 391-413. Vidi i Kardeljeve izvještaje Ribaru i Titu spomenute u bilješki 62.

⁶⁵ Više o vodećoj i nadzornoj ulozi komunista u izvještaju Borisa Kidriča, generalnog sekretara Izvršnog odbora Osvobodilne fronte, približno od 14. prosinca 1942, upućenom CK KPJ, u Kardeljevoj i Kidričevoj knjizi *Jesen 1942*, str. 575-589, osobito str. 589. Više o Dolomitskoj deklaraciji, *Zbornik DNOR*, 6. serija, 5. knjiga, str. 185-189. i *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 442-445.

⁶⁶ Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe*, sv. 3, str. 89-95, 215-219.

⁶⁷ Jones, *Twelve Months With Tito's Partisans*, str. 1-2. 47-122.

⁶⁸ Institut za zgodovinska istraživanja u Ljubljani, *Saveznički zrakoplovci i ratni zarobljenici*, str. 11-88, navodi imena sviju koji su uspjeli doći do slovenskih partizana, te su prebačeni u savezničke baze u Italiji.

⁶⁹ Tu činjenicu naglasio je potpukovnik P. A. Wilkinson, časnik u Specijalnim jedinicama britanskog kraljevskog vojnog zrakoplovstva, za vezu sa slovenskim partizanima. Usto je istaknuo i da su agente i operativce specijalnih služba zanimali gotovo isključivo taktički obavještajni podaci. Nisu se zanimali za šire aspekte rata i znali su vrlo malo o širim njemačkim nanjjerama, koje bi mogle koristiti Saveznicima. Vidi njegov izvještaj od 27. travnja 1944. F. O. 371/44255, R 7125/8/92, str. 15-16, 20-23, 27.

⁷⁰ Vidi izvještaj talijanskih obavještajaca od 1. lipnja 1942. spomenut u bilješki 42, Kardeljev

izvještaj Titu od 14. prosinca 1942, spomenut u bilješci 62, te dopise Slovenske ljudske stranke i drugih slovenskih protupartizanskih stranaka, koje je britansko Ministarstvo vanjskih poslova primilo u siječnju 1944, spomenute u bilješci 95. Riječi profesora Mikuža nalaze se u njegovu djelu *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*, sv. 1, str. 244. Vidi i *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 328.

⁷¹ Prva knjiga zvala se *V znamenju Osvobodilne fronte* (U sjeni Osvobodilne fronte) (Ljubljana, veljača 1943), a druga, kao prošireni nastavak prve, nosila je naslov *Črne bukve* (Crna knjiga) (Ljubljana, 1944). Obje su opisivale terorističko djelovanje Osvobodilne fronte pod komunističkim vodstvom u Sloveniji. Ni u jednoj ni u drugoj nisu navedeni autori, no prema pouzdanim informacijama, prvu je uredio vlč. Franc Glavač, a drugu novinar Mirko Javornik, urednik izrazito protupartizanskog katoličkog tjednika *Slovenski dom*, koji je izlazio u Ljubljani. I premda ne govore ništa o suradnji njihovih vlastitih snaga s neprijateljem, autori su partizane optužili za kolaboracionizam s Talijanima, osobito tijekom posljednjih nekoliko mjeseci talijanske okupacije.

⁷² Micr. No. T-821, Roll 31, Frs. 249, 260, 322.

⁷³ Vojko, *Između Triglava i Trsta*, str. 52, navodi brojke koje je 1952. objavio Franček Saje.

⁷⁴ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 181-189. *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 518-520, 523-528. *Hronologija 1941-1945.*, str. 559-560.

⁷⁵ Pismo profesora Ferencu autoru od 23. lipnja 1982. Grum, memorandum (spomenut u bilješci 57), str. 10. Janez Grum, koji je zapovijedao bivšim jedinicama MVAC-a koje su došle u Zapotok, ustvrdio je da su partizani u rujnu 1943. likvidirali između 500 i 600 časnika i vojnika iz četničkih i bivših jedinica MVAC-a.

U tom dopisu Grum pobija dijelove mojeg kratkog opisa događaja kod Turjaka u prvome svesku ove studije. To se osobito odnosi na tvrdnju da su jedinice pod njegovim zapovjedništvom pretrpjele „teške gubitke” prilikom oslobađanja iz Zapotoka i bijega prema Ljubljani. Prema njegovim navodima, od 650 – 700 ljudi koji su sudjelovali u tim događajima, život je izgubilo tek njih 20 – 30. Grum brze partizanske pobjede kod Grčarica i Turjaka velikim dijelom pripisuje teškom talijanskom naoružanju koje im je bilo na raspolaganju. No ipak zaključuje da su za obje katastrofe najviše krivi sami branitelji, koji su počinili osnovnu taktičku pogrešku kad su odlučili držati fiksne položaje. Vidi Grum, „Na dvadesetletnicu Turjaka”, str. 310-320. Idem, „O zgodovini Turjaka”, str. 260-272. Ti podrobni opisi događaja kod Turjaka i Zapotoka dijelom se temelje na Grumovim osobnim iskustvima, a dijelom su zbir informacija sastavljenih na temelju razgovora i korespondencije s ostalim preživjelim sudionicima.

⁷⁶ Novak, „Otpor u Sloveniji”, str. 330-331.

⁷⁷ Saje, *Belogardizem*, prošireno izd., str. 608.

⁷⁸ Terzuolo, *Red Adriatic*, str. 25-28. Riječ je o tzv. fojbama, tal. *foibe*.

⁷⁹ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 375-413. *Kriegstagebuch*, sv. 3, dio 2, str. 1121-1122, 1130-1133. *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 578-593.

⁸⁰ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 456-566. *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 594-604.

⁸¹ Ferenc, „Nemški okupator v Ljubljani”, str. 197-207.

⁸² Više o formiranju dviju novih operativnih zona: *Kriegstagebuch*, sv. 3, dio 2, str. 1113-1114. i Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 352-374.

Mussolini je tu vladu reorganizirao 23. rujna 1943. i preselio na talijansko tlo, a 25. studenoga svoju je marionetsku državu prozvao Talijanskom Socijalnom Republikom. Deakin, *The Brutal Friendship*, str. 554-574.

⁸³ Više o zapovijedi feldmaršala Keitela od 9. rujna 1943, o zapovjednoj organizaciji na području Italije, vidi *Kriegstagebuch*, sv. 3, dio 2, str. 1257-1258, 1295, 1460-1461, 1465-1467. Kasnije organizacijske promjene: ibid., sv. 4, dio 1, str. 563. Ibid., sv. 4, dio 2, str. 1892, 1902. Poslijeratno ispitivanje generala Küblera, A VII, fond Nijemci, reg. br. 50/7, p. 7, kutija 7. Vidi i Ferenc, „Nemški okupator v Ljubljani”, str. 213.

⁸⁴ Ferenc, *Kapitulacija Italije*, str. 357-358. Dijelovima Slovenije koje su u travnju 1941 zauzeli Nijemci upravljalo se kao i dotada.

⁸⁵ Preporuka biskupa Rožmana za generala Rupnika na mjestu predsjednika pokrajinske vlade nalazi se u Ferencovu tekstu „Nemški okupator v Ljubljani”, str. 211. Više o očekivanjima generala Rupnika da će Nijemci dobiti rat u Hrenovom tekstu „Moja srećanja z generalom Rupnikom”, str. 156. Rupnikova vjera u njemačku pobjedu očita je i u mnogim njegovim govorima i obraćanjima. Vidi, primjerice, njegov govor od 17. travnja 1944. u Željeznovljevoj knjizi *Rupnikov proces*, str. 179-193.

Nakon sloma Jugoslavije 1941. godine, Rupnik je otišao u dio Slovenije pod njemačkom okupacijom u nadi da će ga jedan poznanik, August Westen, folksdojčer i ugledan slovenski industrijalac, ondje nekako zaposliti. No kako nije bio njemački državljanin, nije mogao dobiti posao. Već je razmišljao o tome da zatraži njemačko državljanstvo, no postupak je bio toliko kompliciran i dugotrajan da je odustao. Budući da je od članova obitelji doznao kako se Talijani u Ljubljanskoj pokrajini ponašaju pristojno i uvidavno, te uvjeren da bi kao bivši jugoslavenski časnik mogao dobiti financijsku potporu, sredinom svibnja 1941. preselio se u Ljubljano. Nakon kratkotrajnog dogovorenog boravka u talijanskom logoru za ratne zarobljenike, u lipnju 1942. započeo je kolaboracionističku karijeru kao gradonačelnik Ljubljane. Vidi Zeljeznov, *Rupnikov proces*, str. 65-72.

⁸⁶ Kao jedan od Himmlerovih zapovjednika, general Rösener bio je zadužen za protugerilske operacije u svojoj zoni odgovornosti, koja je obuhvatila dijelove Donje Štajerske, Gorenjske i Koruške pod njemačkom okupacijom. Za izvođenje operacija u tim područjima, imao je zapovjedni stožer na Bledu, sjeverozapadno od Ljubljane. Zbog pojačane partizanske aktivnosti u proljeće 1943. godine, Himmler je 21. lipnja 1943. ta područja proglasio „zonama protugerilske borbe”. U skladu s Hitlerovim odredbama, Himmler i SS i policijske službe tako su dobile ekskluzivno pravo na borbu protiv gerilskih jedinica. Vidi Micr. No. T-175, Roll 81, Frs. 2,601,636-637; 2,601,645-646; 2,601,651; 2,601,659. Na temelju kasnije prepiske Rösenera i Himmlera, kao i drugih dokumenata, razvidno je da je Rösener zadržao obje funkcije, tj. višeg vođe SS-a i policije u Alpenlandu sa sjedištem u Salzburgu i njemačkog savjetnika u Ljubljanskoj pokrajini, sve do samog završetka rata. Vidi i Ferencov tekst „Nemški okupator v Ljubljani”, str. 213, 216.

Osvobodilna fronta imala je visokopozicioniranog predratnog policijskog dužnosnika, Vladimira Kantea, koji je za njih radio u ljubljanskoj policiji. Svrstavši se od samog početka uz Osvobodilnu frontu, Kante je služio tijekom čitave talijanske okupacije, a na tom mjestu zadržan je i nakon što su vlast preuzeli Nijemci. Kad su se Nijemci u veljači 1945. infiltrirali u organizaciju KP u Ljubljani i Osvobodilnu frontu, razotkriven je, uhićen i smaknut. Vidi Krivicev tekst *Ljubljana v ilegali*, sv. 4, str. 253-254, 535-536.

⁸⁷ Više o promjeni njemačke politike prema četnicima i ostalim protupartizanskim snagama u Tomasevičevoj knjizi *The Chetniks*, str. 317-321.

⁸⁸ Pismo profesora Ferencu autoru od 23. lipnja 1982. godine.

⁸⁹ *Proces proti Rupniku*, str. 93-95. Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe*, sv. 3, str. 44-47. Ferenc, „Nemški okupator v Ljubljani”, str. 213-214. Križnar, „Slovensko domobranstvo”, str. 238, 244.

Njemačka i Italija dijele Sloveniju

⁹⁰ Vidi osobito njegova obraćanja i govore u Željeznovljevoj knjizi *Rupnikov proces*, str. 142-143, 154-155, 175-195.

⁹¹ Križnar, „Slovensko domobranstvo”, str. 267-269, 277. Mikuž, „Ljubljanski škof Dr. Gregorij Rožman”, str. 340-342.

⁹² *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 577. Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem (1943-1945)*, str. 63-65, 78. Mlakar, str. 96, smatra da se brojnost pripadnika tih jedinica povećala možda i do 2000. Vidi i B. Novak, *Trieste, 1941-1954*, str. 86, 105-106.

⁹³ Križnar, „Slovensko domobranstvo”, str. 274. Mikuž, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe*, sv. 3, str. 199-203, 276-277. Melaher, „Štajerski četnik”, str. 245-260. Na str. 247-251. Melaher iz prve ruke govori o iznimno nesmiljenom njemačkom okupacijskom režimu u Donjoj Štajerskoj. Profesor Ferenc raspolaže njemačkim dokumentima koji pokazuju da je Melaher surađivao s Nijemcima.

⁹⁴ Hirschegger, „Resnica o našoj borbi”, str. 109-126, osobito str. 126.

⁹⁵ Britanski izaslanik u Vatikanu taj je dopis, kao i još nekoliko njih, od strane drugih slovenskih protupartizanskih političkih stranaka, uputio britanskome Ministarstvu vanjskih poslova zajedno sa svojim izvještajem od 28. siječnja 1944. Vidi F. O. 371/44269, R 3490/11/92. Navod je s 4. str. memoranduma Slovenske ljudske stranke.

⁹⁶ Vidi izvještaj potpukovnika P. N. M. Moorea pod naslovom „Report on the Military Situation of the Yugoslav Army of National Liberation (JANL) in Slovenia”, str. 16, F. O. 371/44263, R 14117/8/92.

Među dužnostima koje je njemački okupacijski režim u Ljubljanskoj pokrajini nametnuo stanovništvu bila je radna obaveza s ciljem stvaranja pozadinskog sustava obrane na slovenskom teritoriju. budući da poziv upućen dobrovoljcima, i muškarcima i ženama, nije popunio potrebe za radnom snagom, dio radnika trebalo je mobilizirati. Vidi Njemačka, Wehrmacht, Oberkommando, *Hitlers Weisungen*, str. 267-272. Križnar, „Slovensko domobranstvo”, str. 274-276.

⁹⁷ A VII, fond Nijemci, reg. br. 17/7, kutija 7.

⁹⁸ Križnar, „Slovensko domobranstvo”, str. 269-270, 274.

⁹⁹ Ibid., str. 252-263.

¹⁰⁰ Vidi njegovo pismo od 4. studenoga 1944. neimenovanom prijatelju u Londonu, koje su presreli Britanci, F. O. 371/44326, R 20050/850/92.

¹⁰¹ Tomasevich, *The Chetniks*, str. 415-416. Debeljak, „Prvi slovenski parlament”, str. 280-286, osobito str. 280.

¹⁰² Križnar, „Slovensko domobranstvo”, str. 276-277.

¹⁰³ Biber, „Savezničke i sovjetske vojne misije”. Vidi i idem, „Failure of a Mission”.

¹⁰⁴ Više o problemu Trsta i zadovoljavajućem rješenju postignutom sporazumom od 5. listopada 1954. godine: Jeri, *Tržaško vprašanje*. Duroselle, *Le Conflit de Trieste*. B. Novak, *Trieste, 1941-1954*. Campbell, *Successful Negotiation: Trieste 1954*.

¹⁰⁵ Debeljak, „Prvi slovenski parlament”, str. 280.